

**Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Івано-Франківський навчально-науковий
інститут менеджменту
Кафедра управління та адміністрування**

**КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
З ДИСЦИПЛІНИ**

**УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЮ
БЕЗПЕКОЮ**

Івано-Франківськ – ІФННІМ ЗУНУ
2022

УДК 340
ББК 67.9(4 УКР)304я73
314

Загурський О. Б.

314 Конспект лекцій з дисципліни «Управління національною безпекою» для студентів денної та заочної форм навчання за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» може використовуватися для самостійного опрацювання студентами теоретичного та практичного матеріалу навчальної дисципліни / О. Б. Загурський. – Івано-Франківськ: Видавець Кушнір Г. М., 2022. – 74 с.

УДК 340
ББК 67.9(4 УКР)304я73

УКЛАДАЧ:

Загурський О.Б., к.ю.н., доцент, доцент кафедри управління та адміністрування ІФННІМ ЗУНУ

Рецензент – Розвадовський В.В., к.ю.н., доцент, завідувач кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ЗА ВИПУСК:

Алексеєнко Л.М., д.е.н., професор, завідувач кафедри управління та адміністрування ІФННІМ ЗУНУ

Розглянуто і затверджено на засіданні кафедри управління та адміністрування, протокол № 12 від 24.06.2022 р.

Завідувач кафедри, д.е.н, професор Алексеєнко Л.М.

© Загурський О. Б., 2022 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	4
ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	5
ТЕМА 2. СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ.....	12
ТЕМА 3. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	34
ТЕМА 4. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	40
ТЕМА 5. ВІЙСЬКОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	49
ТЕМА 6. ГЕОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	55
ТЕМА 7. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	71

ПЕРЕДМОВА

Метою дисципліни «Управління національною безпекою» є оволодіння теоретичними знаннями з концептуальних засад національної безпеки держави, формування уявлення про найважливіші складові елементи національної безпеки в контексті глобалізації, засвоєння практичних навичок теоретичного дослідження складових національної безпеки та ефективності управління національною безпекою в них.

Завдання вивчення дисципліни. Студенти повинні одержати і засвоїти знання, оволодіти теоретичними та практичними знаннями, які дозволяють їх професійно орієнтуватися в різноманітних ситуаціях, пов'язаних із підготовкою та реалізацією управлінських рішень у різних сферах національної безпеки (економічній, інформаційній, політичній, геополітичній, соціальній, екологічній тощо).

Найменування компетентностей, формування котрих забезпечує вивчення дисципліни:

- здатність розпізнавати, виявляти та вміло систематизувати деструктивні чинники, загрози, ризики та виклики національній безпеці держави;
- вміння розраховувати стан фінансово-економічної безпеки держави завдяки застосуванню різноманітних індикаторів.

Передумови для вивчення дисципліни

Для успішного вивчення цієї дисципліни студенти повинні опанувати такі дисципліни: право, економічна теорія, міжнародна економіка, міжнародна торгівля, публічна безпека, поведінка фірми, організація управлінської діяльності, управління комерційною діяльністю, управління ресурсами організацій, аналітичне забезпечення управлінських рішень.

Результати навчання.

- використовувати теоретичні знання та практичні навички з безпекознавчих дисциплін для застосування в професійній діяльності.

ТЕМА 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

План.

1. Генезис поняття безпека.
2. Національна безпека держави та її складові.
3. Об'єкти та суб'єкти національної безпеки України.
4. Принципи забезпечення національної безпеки.
5. Пріоритети національних інтересів України.
6. Націобезпекознавство в системі наук. Міждисциплінарний підхід до формування націобезпекознавства.

1. Генезис поняття безпека

Феномен безпеки на всіх етапах розвитку людського співтовариства ніколи не втрачав своєї актуальної практичної значущості, маючи не тільки різні форми прояву, але і різний зміст і сенс.

Сьогодні поняття «безпека» міцно увійшло в життя сучасного суспільства. Будь-яка суверенна і незалежна держава дбає про збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей особистості, суспільства та держави у різних сферах життєдіяльності. У сучасному світі безпека розвитку будь-якої держави становить ключову складову її політики. Найактуальнішою вона є для країн, які перебувають у процесі складних трансформацій.

У 21 столітті основними викликами національній безпеці більшості країн стали:

- радикальні організації, що використовують терористичні методи;
- імовірність появи нових ядерних держав;
- боротьба за сфери впливу, передусім у енергетичному секторі;
- продовольча криза;
- схильність до солових методів розв'язання конфліктів.

Проблеми забезпечення безпеки беруть свій початок з моменту появи людини розумної, зародження суспільства та держави. Національна безпека держави тісно пов'язана із проблемами забезпечення її суверенітету, конкурентоспроможності економіки, обороноздатності, підтримання соціальної злагоди в суспільстві, органічного входження країни в систему світогосподарських зв'язків.

Термін «безпека» почав вживатися з 1190 р. і означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак у цьому значенні він не прижився в лексиці народів Західної Європи і до XVII ст. вживався досить рідко.

Порівняно непоширене вживання терміна «безпека» протягом майже шести століть пояснюється, зокрема, тим, що із середини XII ст. більше поширення отримав інший феномен – поліція. Значення його було надзвичайно широким: він трактувався як державний устрій, державне управління, мета якого – всезагальне благо та безпека.

У XVII-XVIII ст. практично в усіх країнах панувала думка, що головна мета держави – всезагальний добробут та безпека, тому термін «безпека» отримав у цей час нове трактування: стан, ситуація спокою, коли немає реальної небезпеки, а також матеріальні, економічні, політичні умови, відповідні органи та організації, що сприяють утворенню такої ситуації.

Появу терміна «національна безпека» приписують 26-му президенту США Т. Рузвельту, який на початку XX ст. визначив її як сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів і повноцінний розвиток суспільства, життя та здоров'я усіх його громадян. Таке визначення увійшло в світову політику і науку.

В Україні термін безпека вперше офіційно наводиться у «Положенні про заходи щодо охорони державного порядку та громадського спокою» від 14 серпня 1881 р. і ототожнюється з «громадською безпекою». Проте вже через деякий час у законодавстві було закріплено поняття «охорони громадської безпеки» як діяльності, спрямованої на боротьбу з державними злочинами.

В період існування СРСР поняття «державна безпека» набуло широкого поширення і стало основою та ознакою побудови командно-адміністративної економіки. Такий підхід до проблем державної безпеки об'єктивно призводив до послаблення безпеки суспільства, що й стало одним із вирішальних факторів розпаду СРСР. Сучасний стан суспільного розвитку має досить суперечливий характер. Поряд із масштабними досягненнями в усіх сферах суспільства виникають різноманітні конфлікти; результати людської діяльності не лише шкодять навколишньому середовищу, а й часто ставлять під загрозу добробут і навіть життя людини. За цих умов кожна держава задля існування, самозбереження та прогресу вирішує питання національної безпеки.

2. Національна безпека держави та її складові

У теорії безпеки розрізняють три рівні: безпека особи, суспільства і держави. Їх місце і роль досить динамічні і визначаються характером суспільних відносин, політичним устроєм, ступенем внутрішніх та зовнішніх загроз. Авторитарні та тоталітарні режими висувають на перший план безпеку держави за рахунок безпеки особи. Для демократичної країни безпека держави і суспільства є не самоціллю, а функцією забезпечення свободи та безпеки людини.

Безпека особи полягає у формуванні комплексу правових та моральних норм, суспільних інститутів та установ, які надавали б їй змогу розвивати і реалізовувати свої здібності й забезпечувати потреби, не відчуваючи протидії з боку держави та суспільства.

Безпека суспільства передбачає наявність суспільних інститутів, норм, розвинутих форм суспільної свідомості, що дають змогу реалізувати права і свободи всіх груп населення та протидіяти розколу суспільства.

Національна безпека – це багатопланове поняття, до складу якого входять оборонна, екологічна, енергетична, демографічна, інформаційна безпеки.

У ст. 17 Конституції України зазначається, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу», а в ст. 3 підкреслюється, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю».

В загальному розумінні, поняття безпека слід розглядати як стан і ступінь захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави у різних сферах життєдіяльності від внутрішніх та зовнішніх загроз, що є необхідною умовою існування та розвитку нації, збереження та примноження її матеріальних та духовних цінностей. При цьому під “життєво важливими інтересами” розуміється сукупність потреб, задоволення яких забезпечує можливість перспективного розвитку особистості, суспільства, держави. Тому, поняття безпеки тісно пов'язане з поняттям сталого розвитку.

Ще одне визначення розглядає безпеку як конкретний стан і ступінь захищеності будь-якої держави (суб'єкта господарської діяльності, людини) та її спроможність протистояти змінам умов функціонування. Поняття «безпека» часто ототожнюється із стабільністю.

Стабільність розуміється як можливість виживання і вільний саморозвиток, та є одним з найважливішим критеріїв існування будь-якої системи.

З погляду стабільного і стійкого розвитку України, поняття безпеки в сучасних умовах включає:

- збереження національно-культурної своєрідності;
- забезпечення територіальної цілісності, державній самостійності;
- захист пануючого соціально-політичного ладу;
- підтримка способу життя, фундаментальних цінностей і ідеалів, стимулюючу згуртованість і силу духу народу;
- створення умов для особистого розвитку, морально-психологічного благополуччя громадян незалежно від національності.

З погляду історичної значущості, людська цивілізація зафіксувала для себе збереження і захист п'яти головних узагальнених цінностей: держава, релігія, економіка, наука, мистецтво. Які і означають ту або іншу безпеку: політичну (збереження певної еліти); економічну (захист матеріальної приватної власності) і духовну (збереження етнонаціональних традицій). Проте реалії сучасного часу висувають на перший план не узагальнені цінності, а безпеку і збереження конкретних людей, що реально живуть, груп, суспільств незалежно від їх політичних, економічних і національних відмінностей.

Надаючи належне місце забезпеченню національної безпеки в усіх її аспектах, Верховна Рада України в січні 1997 р. схвалила Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. У червні 2018 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про основи національної безпеки України», який набрав чинності з 30 липня 2018 р.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України»

від 21 червня 2018 року № 2469-VII, національна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Отже, національна безпека – це властивість держави, що дозволяє їй не допускати ситуацій, небезпечних для людей і навколишнього середовища.

Структура Національної безпеки складна і багатогранна. До її складу входять: військова, геополітична, економічна, демографічна, екологічна та інформаційна безпека.

Національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм.

3. Об'єкти та суб'єкти національної безпеки України

Об'єктами національної безпеки є:

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Національний банк України;
- суди загальної юрисдикції;
- прокуратура України;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України.

4. Принципи забезпечення національної безпеки

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на захист: людини і громадянина – їхніх життя і гідності, конституційних прав і свобод, безпечних умов життєдіяльності; суспільства – його демократичних цінностей, добробуту та умов для сталого розвитку; держави – її конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності; території, навколишнього природного середовища – від надзвичайних ситуацій.

Основними принципами, що визначають порядок формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони, є:

- 1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;
- 2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;
- 3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

5. Пріоритети національних інтересів України

Фундаментальними національними інтересами України є:

- 1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- 2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;
- 3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами.

Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо.

Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України.

6. Націобезпекознавство в системі наук. Міждисциплінарний підхід до формування націобезпекознавства

Націобезпекознавство становить собою сучасний міждисциплінарний напрям фундаментальної науки і вивчає рівень забезпеченості інтересів нації від небезпек природного, техногенного і антропогенного характеру, а також через дослідження самоорганізації систем дестабілізації.

Сутність головної ідеї концепції полягає у тому, що пропонується поряд з принципами дослідження організаційних структур (застосування методу екстраполяції, виявлення дисфункції СНБ на основі виявлення загроз, небезпек системі) застосовувати принципи дослідження самоорганізаційних структур: дослідження СНБ як складної, відкритої нелінійної динамічної системи, поцінування допустимих механізмів самоорганізації, прогнозування фундаментальних параметрів еволюції системи. При цьому концепція побудови СНБ розглядається як важлива складова концепції забезпечення безпеки нації.

Націобезпекознавство – система звань, яка описує і пояснює сукупність

явищ у сфері національної безпеки і зводить відкриті у цій галузі закони до єдиної стрункої органічної системи, об'єднаної загальною ідеєю побудови сильної і розвиненої, самостійної та незалежної держави.

При розробленні національнознавства слід ґрунтуватися на таких принципах:

- адекватність наукової теорії описуваному об'єкту;
- повнота опису певної галузі дійсності;
- необхідність пояснення взаємозв'язків між різними компонентами в межах самої теорії, що забезпечує перехід від одних тверджень до інших;
- внутрішня несуперечність теорії та її відповідність дослідним даним. До головних об'єктів дослідження належать:
  - встановлення фундаментальних закономірностей переходу системи від динамічної рівноваги до хаосу;
  - якісний і кількісний опис складних нелінійних механізмів взаємодії вказаних систем, об'єктів і структур на різних стадіях виникнення та розвитку загроз та небезпек і їх наслідків у часовій та просторовій кінетичній постановці;
  - нормування наукових основ діагностування, моніторингу, раннього попередження і припинення загроз та небезпек.

Щодо засадничих положень даного наукового напрямку, то вони перебувають у галузі теорій вищого рівня. До них, зокрема, належать теорія соціального управління, загальна теорія безпеки (безпекознавство), загальна теорія систем. Крім цього, являючись за своєю суттю інтегративною, національнознавство вбирає в себе положення інших теорій, зокрема, теорії нації, теорії суспільного договору, теорії катастроф, теорії криз, теорії динамічних систем, теорії самозародження та ін.

Національнознавство, являючи собою міждисциплінарний науковий напрям, використовує закони, методи, критерії та принципи природничих, технічних, суспільних наук, зокрема:

- управління та інформатики (кібернетика, теорія соціального управління, теорія інтегральних систем, теорія автоматичних систем і роботів, теорія прийняття рішень, теорія ігор, теорія катастроф, теорія криз, теорія систем, теорія ефективності, дослідження операцій, теорія метамодельювання, теорія мотивації, теорія розвитку, теорія відображення, теорія функціональних систем, теорія генетичної інформації, теорія гіперсистем, теорія макросистем тощо);
- фізики (теорія дисипативних структур, теорія лазерів, теорія оптимальності, ядерна фізика і ядерна енергетика, загальна і прикладна фізика елементарних часток і твердого тіла, радіоелектроніка, спектроскопія, фізика атмосфери, фізика землі, статистична фізика, квантова механіка);
- біологи і фізіології (генетика, теорія еволюції, екологія, нейрофізіологія, теорія еволюційної епістемології, теорія коеволюції, еволюційна морфологія);
- математики (методи математичного системного аналізу, математична статистика і теорія ймовірностей, математичне моделювання, теорія біфуркацій, теорія ризику, теорія дисипативних структур, теорія множин);
- хімії (теорія хімічних і фізико-хімічних реакцій, хімія процесів і

матеріалів, органічна та неорганічна хімія, біохімія);

- машинобудування (аналіз і синтез складних систем, теорія надійності, кінематика і динаміка машин і механізмів);
- механіки (механіка рідин і газів, механіка твердого деформованого тіла);
- геології (комплексні методи геології, геофізики і геохімії, океанології);
- суспільствознавства (основи держави та права, філософії, соціології, геополітики, геоeкономіки, геостратегії, теорія етногенезу).

У національній безпеці об'єктивно формується відповідний понятійно-категорійний інструментарій, який, крім низки загальних, містить такі базові поняття: національна безпека (небезпека), національна загроза, захист, забезпечення, супроводження, ймовірність, ризик, катастрофа, криза, життєдіяльність, системосередовище, вражаючий чинник, небезпечний вплив, реакція систем, алгоритм управління, національна ідея, національні інтереси, національний світогляд, національна достатність, система національної безпеки, державне управління системою національної безпеки тощо.

Принципове значення у національній безпеці надається встановленню критеріїв і шкал вимірювань, які дозволяють кількісно оцінювати та вимірювати безпеку та загрози, міру захищеності та пошкоджуваності системи та окремих її складових. На цій підставі формуються кількісні та якісні параметри управлінських рішень, що приймаються. Такі параметри використовуються під час формування дендриту цілей національної безпеки та оцінки ефективності заходів для досягнення цих цілей.

Для кількісного аналізу і встановлення шкал вимірювання стану національної безпеки у межах СНБ як базові критерії можна прийняти такі:

- загрози (небезпеки) для життя та життєдіяльності;
- загрози та безпеки для самої системи національної безпеки.

Критерії загроз мають імовірнісний характер і визначаються частотою реалізації загроз (небезпек) для СНБ і шкодою при їх реалізації. В окремих випадках під критеріями загроз розуміють лише імовірності або частоти несприятливих, небезпечних або катастрофічних явищ.

Загальний аналіз загроз (небезпек) для СНБ провадиться на ґрунті вивчення загроз (небезпек) для кожного випадку активізації алгоритмів дестабілізації та їх числа на заданому проміжку часу. Такий аналіз дозволяє визначити шляхи розв'язання проблем національної безпеки і управління загрозами (небезпеками) на державному, регіональному та локальному рівнях.

У національній безпеці при застосуванні критеріїв ризику метою управління є досягнення системою поставлених цілей. Це означає, що зміст управління полягатиме у цілеспрямованому впливі суб'єкта управління на систему національної безпеки, стабільне ефективне функціонування усіх алгоритмів якої призводить до досягнення цілей системи. У цьому аспекті питання забезпечення розвитку забезпечуючих підсистем національної безпеки та пригнічення дестабілізуючих підсистем мають розглядатися як похідні.

Отже, фундаментальні наукові основи управління СНБ національної безпеки полягають у виборі ефективного механізму досягнення цілей системи,

окресленні пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки і розробленні комплексу першочергових і перспективних заходів щодо зниження рівня загроз і підвищення якості та тривалості часу функціонування базових алгоритмів системи національної безпеки.

Застосування методологічного інструментарію як синергетики, так і системних досліджень дозволить моделювати динаміку самоорганізаційних систем, а отже завчасно прогнозувати і попереджувати виникнення і вживати заходів щодо нейтралізації активізації дії систем дестабілізації.

ТЕМА 2. СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

План.

- 1. Поняття системи управління національною безпекою.**
- 2. Структура системи управління національною безпекою.**
- 3. Президент України у забезпеченні національної безпеки України.**
- 4. Рада національної безпеки і оборони України як орган стратегічного управління національною безпекою.**
- 5. Кабінет Міністрів України в сфері управління національною безпекою.**
- 6. Повноваження Верховної Ради України в сфері забезпечення національної безпеки.**
- 7. Сили забезпечення національної безпеки України.**
- 8. МВС в управлінні національною безпекою.**
- 9. Національна гвардія України в управлінні національною безпекою.**
- 10. Служби безпеки України в управлінні національною безпекою.**
- 11. Державна прикордонна служба України в управлінні національною безпекою.**
- 12. Державної фіскальна служба України в управлінні національною безпекою.**
- 13. Збройні Сили України в управлінні національною безпекою.**
- 14. Завдання Управління державної охорони України у сфері управління національною безпекою.**
- 15. Війська цивільної оборони в управлінні національною безпекою.**
- 16. Роль сил спеціального призначення у забезпеченні національної безпеки України.**

1. Поняття системи управління національною безпекою

Будь-який вид управлінської діяльності пов'язаний з управлінням людьми, об'єднаними в рамках певних систем безпеки. Отже, управлінська діяльність в сфері національної безпеки – це, перш за все, управління соціальними колективами людей, які повинні розглядатися як соціально керовані системи.

Система управління національною безпекою є складною системою, створеною для збору, аналізу і переробки інформації з метою отримання

максимального кінцевого результату при певних обмеженнях (політичний імідж, економічна та військова могутність тощо).

Характерними рисами системи управління національною безпекою є:

- процес забезпечення національної безпеки, який має просторові і часові обмеження;
- складові, які сприймають вхідні дані, взаємодіють із навколишнім середовищем, здійснюють прямий і зворотний зв'язок і чинять вплив як один на одного, так і на усю систему;
- зв'язки між елементами та зовнішнім середовищем;
- наявність суб'єктів управління національною безпекою;
- існування комплексу методів управління національною безпекою;
- наявність засобів управління.

Найбільш загальна модель системи управління національною безпекою відображена у взаємодії двох елементів: управляємої частини системи – об'єкта управління (особа, суспільство, держава) і управляючої частини системи (суб'єкта управління).

Розглядаючи систему управління національною безпекою конкретного рівня, ми завжди повинні фіксувати і порівнювати її системні характеристики. Це дозволяє краще зрозуміти цю систему і визначити до якого класу складності вона належить.

Щоб удосконалювати систему управління з використанням комп'ютерної техніки, організаційне проектування необхідно доводити до такого рівня, при якому забезпечується чіткість розподілу обов'язків керівників і виконавців.

Необхідно закріпити персональну відповідальність керівників і виконавців. При проектуванні системи управління потрібно чітко фіксувати, хто і що робить у системі управління, хто за що відповідає.

Необхідне інформаційне опрацювання системи на рівні управлінських рішень. Дослідження і проектування системи управління мають бути безперервним процесом.

У системі управління необхідно передбачати відділ або групу співробітників, які повинні постійно опрацювати технологію підготовки нових рішень, створення нової організаційної структури, обумовлених новими цілями (зміна пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, коригування національних інтересів).

Повинна існувати чітка система ієрархічних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері управління національною безпекою. Одним з рівнів даної системи є Положення про конкретні відділи, конкретні посадові інструкції, в яких закріплена персональна відповідальність при ухваленні управлінських рішень.

2. Структура системи управління національною безпекою

Проведений структурно-функціональний аналіз повноважень органів державної влади дозволив зробити ряд висновків, важливим серед яких є той, що сучасна система управління національною безпекою потребує удосконалення. Розглянемо наступну структуру управління національною безпекою. Складовими

даної структури є органи влади й управління усіх гілок влади, а також громадські організації та окремі громадяни відповідно до чинного законодавства.

Найвищий щабель державного управління національною безпекою посідає Президент України, який здійснює загальне управління національною безпекою в усіх сферах життєдіяльності. Президент також координує діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади в питаннях забезпечення національної безпеки України.

Наступний елемент ієрархії – Рада національної безпеки і оборони України, яка має здійснювати стратегічне управління національною безпекою в усіх сферах життєдіяльності. На РНБО доцільне покласти завдання щодо координації діяльності у сфері забезпечення національної безпеки не лише органів виконавчої, а й законодавчої і судової влади. Нині РНБО фактично перебуває у полі тяжіння виконавчої влади, і фактично за змістом виконуваних завдань є органом управління спеціальної компетенції. І як раз міжгалузевий не лише вертикальний, а й горизонтальний характер діяльності даного органу є одним з напрямів оптимізації його діяльності.

Кабінет Міністрів України, як вищий орган системи органів виконавчої влади, здійснює управління національною безпекою через центральні та місцеві органи виконавчої влади. Таким чином можна стверджувати про міжгалузевий характер управління національною безпекою Кабінетом Міністрів. Це надає можливість визначити Кабінет Міністрів як орган міжгалузевого державного управління національною безпекою. Такий же міжгалузевий характер забезпечення національної безпеки притаманний Верховній Раді України, судам загальної юрисдикції, Конституційному Суду України.

Наступний щабель в ієрархічній системі органів державного управління посідають центральні органи виконавчої влади, які виступають центральними органами управління в певній сфері життєдіяльності. Так, прикладом, основним призначенням МВС є забезпечення внутрішньої безпеки, СБУ – зовнішньої безпеки. Міністерства аграрної політики – забезпечення продовольчої безпеки тощо. Таким чином, кожен центральний орган виконавчої влади виступає самостійним суб'єктом управління національною безпекою в конкретній сфері життєдіяльності, у той же час є підпорядкованим Кабінету Міністрів України. Таким чином дані органи пропонується називати органами тактично-галузевого управління.

У свою чергу місцеві органи виконавчої влади, які здійснюють діяльність із забезпечення національної безпеки, а також органи місцевого самоврядування у межах делегованих ним Кабінетом Міністрів повноважень є нижчою ланкою управління національною безпекою. Вони забезпечують національну безпеку відповідно до потреб тієї місцевості, управління якою вони здійснюють. Таким чином дані органи ми назвали органами локального управління національною безпекою.

Окрема увага приділена недержавним структурам, на які, доцільно покласти функції щодо здійснення демократичного цивільного контролю над

системою управління національною безпекою, а також розробити форми їх сприяння і безпосередньої участі у забезпеченні національної безпеки. Причому даний контроль разом із різними видами державного контролю (парламентський, адміністративний, прокурорський, судовий) має виступати складовим елементом загальної системи контролю системи управління національною безпекою.

Отже, структура системи управління національною безпекою має наступний вигляд:

- 1) Президент України;
- 2) Рада національної безпеки і оборони України;
- 3) Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції;
- 4) центральні органи виконавчої влади;
- 5) місцеві органи виконавчої влади, та органи місцевого самоврядування в межах делегованих Кабінетом Міністрів України повноважень;
- 6) система суб'єктів недержавної форми власності.

3. Президент України у забезпеченні національної безпеки України

Президент України, відповідно до ст. 106 Конституції України, а також ст. 13 Закону України «Про основи національної безпеки України» як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина та Верховний Головнокомандувач Збройних сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України:

- 1) забезпечує державну незалежність та національну безпеку;
- 2) є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, як Верховний Головнокомандувач видає накази і директиви з питань оборони;
- 3) очолює Раду національної безпеки і оборони України, вводить у встановленому порядку в дію її рішення;
- 4) видає укази і розпорядження з питань національної безпеки і оборони, які є обов'язковими до виконання на території України, зокрема указами Президента України затверджуються Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, інші стратегії, доктрини, концепції, якими визначаються актуальні загрози національній безпеці, основні напрями і завдання державної політики у сферах національної безпеки і оборони, розвитку сектору безпеки і оборони;
- 5) звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- 6) реалізує право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України щодо законодавчого врегулювання питань національної безпеки і оборони;
- 7) вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України;

8) вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України;

9) призначає на посади та звільняє з посад Секретаря Ради національної безпеки і оборони України та його заступників;

10) призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України за поданням Міністра оборони України, а також вище командування інших військових формувань за поданням керівників органів центральної виконавчої влади, яким підпорядковуються відповідні військові формування;

11) здійснює загальне керівництво розвідувальними органами України;

12) вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про застосування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

13) приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

14) приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України;

15) присвоює вищі військові звання та інші вищі спеціальні звання і класні чини;

16) здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Таким чином можна зробити висновок, що Президент України здійснює загальне управління у всіх сферах суспільного життя. Його статус дозволяє здійснювати координацію між усіма гілками щодо забезпечення національної безпеки. Ця функція є вельми важливою, з огляду на ту обставину, що Рада національної безпеки і оборони України, будучи координаційним органом з питань національної безпеки і оборони України, здійснює координацію і контроль діяльності органів лише виконавчої влади у згаданій сфері. Таким чином, по суті, РНБО, не може бути загальним органом управління національною безпекою, через те що контроль і координація діяльності законодавчої і судової влади у цій сфері не входить до компетенції РНБО. Утім такою компетенцією володіє Президент України, який очолює даний орган. Таким чином, Президент України здійснює загальне управління національною безпекою.

4. Рада національної безпеки і оборони України як орган стратегічного управління національною безпекою

Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до ст. 34 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України», а також ст. 14 Закону України «Про основи національної безпеки України» як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президенті

України:

- координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони;

- розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Закону України «Про основи національної безпеки України», Воєнної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України щодо:

- визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, воєнній, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

- проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних сил України, міжнародних договорів, інших нормативних актів і документів з питань національної безпеки і оборони;

- удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері;

- проекту Закону України про Державний бюджет України по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

- матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;

- заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

- доручень, пов'язаних з вивченням конкретних питань та здійсненням відповідних досліджень у сфері національної безпеки й оборони, органам виконавчої влади та науковим закладам України;

- залучення контрольних, інспекційних і наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України;

- забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденції розвитку подій, що відбуваються в Україні та в світі, визначення потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

- питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації;

- здійснює поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції;

- залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності;
- ініціює розроблення нормативних актів і документів з питань національної безпеки й оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;
- координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;
- координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;
- координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Координацію у сферах національної безпеки і оборони здійснює Рада національної безпеки і оборони України відповідно до статті 107 Конституції України та Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України».

В умовах воєнного або надзвичайного стану, в особливий період, а також у разі виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, Рада національної безпеки і оборони України координує діяльність органів виконавчої влади, розглядає пропозиції щодо застосування відповідно до закону спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів.

У випадках, передбачених законом, Рада національної безпеки і оборони України подає на розгляд Президентові України пропозиції щодо утворення вищого колегіального стратегічного органу воєнного керівництва обороною держави в особливий період. Пропозиції про утворення цього органу та його персональний склад затверджуються рішенням Ради національної безпеки і оборони України та вводяться в дію Указом Президента України.

Положення про вищий колегіальний стратегічний орган воєнного керівництва обороною держави в особливий період затверджує Президент України.

5. Кабінет Міністрів України в сфері управління національною безпекою

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених статтями 85, 87 Конституції України, відповідно до ст. 116 Конституції України, а також ст. Закону України «Про національну безпеку України»:

Кабінет Міністрів України відповідно до статей 113, 116, 117 Конституції і

законів України здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони, звітує з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України.

Кабінет Міністрів України забезпечує цивільний контроль за діяльністю Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших органів виконавчої влади, які входять до сектору безпеки і оборони України.

Центральні органи виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування, розвідувальні та правоохоронні органи:

- 1) забезпечують цивільний контроль у межах своїх повноважень;
- 2) створюють необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами цивільного контролю передбачених законами повноважень;
- 3) забезпечують об'єктивне і своєчасне інформування Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України про стан справ у підпорядкованих органах сектору безпеки і оборони;
- 4) інформують із цих питань громадськість у порядку, визначеному цим та іншими законами України.

Окрім цього, з аналізу нормативно-правової бази, що регулює діяльність Кабінету Міністрів України, можна виділити також і інші функції та завдання в сфері національної безпеки, а саме:

- визначає потреби у витратах на забезпечення національної безпеки, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України щодо фінансування заходів у сфері національної безпеки;
- організовує розроблення і виконання державних програм розвитку Збройних сил України, інших військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони;
- здійснює передбачені законодавством заходи щодо формування, розміщення, фінансування та виконання державного оборонного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для потреб Збройних сил України, інших військових формувань;
- встановлює порядок надання силам національної безпеки у користування державного майна, в тому числі земельних (водних) ділянок, інших природних, енергетичних ресурсів, фондів, майна і послуг, використання повітряного і водного простору, морських і річкових портів, аеропортів та аеродромів (посадочних майданчиків), засобів зв'язку і радіочастотного ресурсу, комунікацій, інших об'єктів інфраструктури держави, навігаційної, топогеодезичної, метеорологічної, гідрографічної та іншої інформації, ведення геодезичних і картографічних робіт, необхідних для належного виконання покладених на ці сили функцій та завдань як на платній, так і безоплатній основі,

у грошовій та інших формах розрахунків;

- здійснює загальнодержавні заходи щодо забезпечення живучості об'єктів національної економіки та державного управління у воєнний час;
- забезпечує комплектування особовим складом сили забезпечення національної безпеки;
- здійснює згідно із законодавством України заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів, інших резервів для забезпечення потреб оборони держави;
- організовує підготовку населення і території держави до оборони;
- встановлює відповідно до закону порядок і терміни повного відшкодування вартості об'єктів права приватної власності, що згідно із законом відчужувалися у зв'язку із здійсненням заходів правового режиму воєнного стану;
- утворює, реорганізовує, ліквідує науково-дослідні установи, навчальні заклади та окремі кафедри (відділення, факультети) сил забезпечення національної безпеки;
- забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист відповідно до законодавства України, що регламентує діяльність окремих суб'єктів сил забезпечення національної безпеки;
- здійснює у визначених законом випадках регулювання господарської діяльності у силах забезпечення національної безпеки;
- встановлює відповідно до закону порядок реалізації та утилізації озброєння, військової техніки, іншого майна сил забезпечення національної безпеки, а також утилізації металобрухту, який утворився в них;
- забезпечує здійснення передбачених законодавством заходів щодо цивільної оборони України, надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних сил України до інших держав, допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України та участі України в міжнародних миротворчих операціях;
- контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує і контролює їх виконання та несе, в межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення оборони України.

Таким чином, слід зазначити, що Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він здійснює управління усією системою органів державного управління національною безпеки.

6. Повноваження Верховної Ради України в сфері забезпечення національної безпеки

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про національну безпеку України» Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України:

- визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи

національної безпеки;

- формує законодавчу базу в цій сфері;
- схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України.

Верховна Рада України у межах, визначених у ст. 85 Конституції України повноважень:

- здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки і оборони;
- приймає закони у сфері національної безпеки;
- визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики;
- заслуховує щорічні та позачергові послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошує за поданням Президента України стан війни й укладення миру;
- схвалює рішення Президента України про використання Збройних сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України у сфері національної безпеки відповідно до Конституції України;
- затверджує загальну структуру, чисельність і визначає функції окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки (Збройних сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України);
- схвалює рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України.

7. Сили забезпечення національної безпеки України

Одразу ж зауважимо, що свого часу як у КНБ, так і у нинішньому Законі України «Про національну безпеку України» вживається термін «воєнна організація держави». Згідно з КНБ воєнна організація держави включала в себе Збройні сили України, Службу безпеки України, внутрішні війська, органи і підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України, які мали забезпечити оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності її кордонів; протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру; боротися з організованою злочинністю; забезпечувати захист населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій тощо.

Водночас у нинішньому Законі України «Про національну безпеку

України», окрім воєнної організації держави, серед суб'єктів забезпечення національної безпеки окремо виділені правоохоронні органи. Тому воєнна організація – сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх загроз, а правоохоронні органи – органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.

Відповідно Воєнна організація забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру; а правоохоронні органи ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму, забезпечують захист і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характерів.

Система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського контролю.

Цивільний контроль здійснюється за принципами верховенства права, законності, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності.

Прозорість передбачає повне розкриття фінансової інформації щодо функціонування сектору безпеки та оборони з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів з урахуванням вимог Закону України «Про державну таємницю».

Предметом цивільного контролю є:

1) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони;

3) стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період;

4) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони.

Таким чином, ураховуючи викладене, доцільним є застосування терміну «сили забезпечення національної безпеки», який доцільно використовувати при розгляді проблем національної безпеки і оборони.

Сектор безпеки і оборони України складається з чотирьох взаємопов'язаних складових: сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс;

громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки. Функції та повноваження складових сектору безпеки і оборони визначаються законодавством України.

До складу сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику.

Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони.

- забезпечують національну безпеку України, захист її державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів;
- здійснюють безпосередній управлінський вплив на зовнішні і внутрішні загрози та небезпеки, а також сприяють у формуванні передумов для здійснення ефективного управління ними;
- здійснюють боротьбу зі злочинністю, пріоритетними напрямками якої є: боротьба з нелегальною міграцією, торгівлею людьми, тероризмом та іншими формами екстремізму, контрабандою, кіберзлочинністю, відмиванням надходжень, одержаних злочинним шляхом;
- забезпечує захист населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій тощо.

8. МВС України в управлінні національною безпекою

Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах:

- 1) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і правопорядку, а також надання поліцейських послуг;
- 2) захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- 3) цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;
- 4) міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, зокрема біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Міністерство внутрішніх справ України очолює Міністр внутрішніх справ України, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Прем'єр-міністра України.

Міністр внутрішніх справ України за посадою входить до складу Ради національної безпеки і оборони України.

Міністр внутрішніх справ України відповідає за формування державної політики у сферах, що належать до компетенції Міністерства внутрішніх справ України, здійснює повноваження, визначені законодавством України.

Діяльність Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Державної міграційної служби України спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України.

Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує громадську безпеку і порядок, охорону прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидію злочинності, а також надає визначені законом послуги з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

9. Національна гвардія України в управлінні національною безпекою

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, призначеним для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з іншими органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань, організованих злочинних груп та організацій.

У мирний час Національна гвардія України входить до складу сил безпеки і виконує правоохоронні функції, а також розвиває спроможності, необхідні для виконання завдань у складі сил оборони.

Із введенням воєнного стану Національна гвардія України приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану, входить до сил оборони, виконує завдання та підпорядковується відповідно до положень Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про Національну гвардію України».

10. Служби безпеки України в управлінні національною безпекою

Наступним елементом сил забезпечення є Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України.

Діяльність СБУ здійснюється за наступними основними напрямками:

розвідувальна і контррозвідувальна діяльність, боротьба зі злочинністю.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про Службу безпеки України» до основних завдань СБУ належать захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Основними функціями СБУ із забезпечення національної безпеки України згідно з чинним законодавством є:

- 1) забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки держави;
- 2) забезпечення інформаційної безпеки;
- 3) здійснення розвідувальної та контррозвідувальної діяльності;
- 4) боротьба зі злочинами, розслідування яких віднесено до компетенції СБУ;
- 5) боротьба із розвідувально-підривною діяльністю іноземних держав;
- 6) забезпечення державної таємниці;
- 7) забезпечення особистої безпеки;
- 8) забезпечення режиму воєнного та надзвичайного станів;
- 9) захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України;
- 10) захист законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб.
- 11) боротьба зі злочинами проти миру і безпеки людства;
- 12) боротьба з нелегальною міграцією;
- 13) боротьба з тероризмом;
- 14) боротьба з корупцією і організованою злочинністю;
- 15) боротьба з іншими протиправними діями, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

11. Державна прикордонна служба України в управлінні національною безпекою

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» Державна прикордонна служба є правоохоронним органом спеціального призначення.

Згідно зі ст. 1 закону на Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні.

Функції Державної прикордонної служби України в сфері забезпечення

національної безпеки:

- захист державного кордону та суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі;
- відбиття вторгнення на територію України озброєних формувань, припинення збройних та інших провокацій на державному кордоні України, захист від злочинних посягань населення і власності у всіх її формах;
- забезпечувати виконання зобов'язань, що випливають з міжнародних договорів України, з питань режиму державного кордону України та виключної (морської) економічної зони України;
- здійснювати спільні заходи із Службою безпеки України в межах наданої їм компетенції з питань охорони державного кордону України, а також контролювати самостійно чи разом з органами внутрішніх справ підтримання прикордонного режиму;
- контролювати спільно з органами внутрішніх справ, керівництвом аеропортів (аеродромів), відкритих для міжнародних польотів, прикордонних залізничних станцій, морських і річкових портів, служб міжнародних автомобільних перевезень додержання встановленого режиму в пунктах пропуску через державний кордон України;
- здійснювати охорону дипломатичних представництв України, постійних представництв України при міжнародних організаціях і консульських установ України в іноземних державах;
- забезпечувати систему особливих заходів щодо захисту військовослужбовців Прикордонних військ України, які беруть безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності та здійсненні контролю за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України, від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих військовослужбовців.

12. Державна фіскальна служба в управлінні національною безпекою

Зазначимо, що з 1 січня 2004 року вступив в дію новий Митний Кодекс України, аналіз основних положень якого і дав нам змогу віднести Державну митну службу до сил забезпечення національної безпеки. Митний кодекс України визначає засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України. Кодекс спрямований на забезпечення захисту економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи.

Відповідно до ст. 11 Митного Кодексу України, до основних завдань митної служби в сфері національної безпеки належать:

- захист економічних інтересів України;

- сприяння захисту інтелектуальної власності учасників зовнішньоекономічних зв'язків, інших юридичних та фізичних осіб;
- здійснення спільно з іншими уповноваженими органами державної влади заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку;
- боротьба з контрабандою та порушенням митних правил. Для боротьби з порушеннями митних правил, охорони територій, будівель, споруд та приміщень митних органів, охорони та супроводження товарів і транспортних засобів, забезпечення охорони зон митного контролю створюються спеціальні підрозділи митних органів – митна варта. До основних завдань, згідно зі ст. 21 Митного кодексу входять:
  - 1) здійснення заходів, пов'язаних із виявленням, розкриттям, припиненням, профілактикою порушень митних правил, запобіганням таким порушенням;
  - 2) охорона будинків, споруд, приміщень митних органів та інших об'єктів митної інфраструктури, зон митного контролю від будь-яких протиправних посягань;
  - 3) фізичний захист співробітників митних органів, інших осіб, а також товарів, які перебувають у зоні митного контролю, від протиправних дій;
  - 4) локалізація разом з іншими органами конфліктних ситуацій у зоні діяльності митних органів;
  - 5) участь у ліквідації наслідків катастроф, аварій, стихійного лиха та екологічного забруднення в зоні діяльності митних органів.

13. Збройні Сили України в управлінні національною безпекою

Збройні Сили України є військовим формуванням, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності.

Збройні Сили України забезпечують стримування та відсіч збройної агресії проти України, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України, у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом.

Головнокомандувач Збройних Сил України призначається на посаду за поданням Міністра оборони України та звільняється з посади Президентом України. Головнокомандувач Збройних Сил України підпорядковується Президентові України та Міністру оборони України.

Головнокомандувач Збройних Сил України відповідає за готовність до виконання покладених завдань і за безпосереднє військове керівництво та управління застосуванням Збройних Сил України, а також переданих в його підпорядкування сил і засобів інших складових сил оборони. Головнокомандувач Збройних Сил України підзвітний Президенту України та Міністру оборони України з питань досягнення воєнно-стратегічних цілей у

сфері оборони військовими силами і засобами, а також підтримання спроможностей цих сил і засобів до застосування.

Генеральний штаб Збройних Сил України є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони у межах, визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Генеральний штаб Збройних Сил України в особливий період виконує функції стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони.

Генеральний штаб Збройних Сил України з урахуванням пропозицій Командувача об'єднаних сил здійснює планування, координацію та контроль за підготовкою всіх складових сил оборони з метою набуття ними необхідних об'єднаних спроможностей.

Генеральний штаб Збройних Сил України очолює начальник Генерального штабу Збройних Сил України, який призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за поданням Міністра оборони України.

Начальник Генерального штабу Збройних Сил України підпорядковується Головнокомандувачу Збройних Сил України та відповідає за виконання завдань і функцій, покладених на Генеральний штаб Збройних Сил України, зокрема щодо визначення вимог до спроможностей сил оборони, потреб у ресурсах, необхідних для належного виконання завдань Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони, стратегічного планування застосування та розвитку Збройних Сил України, їх технічного оснащення, підготовки та всебічного забезпечення.

Повноваження начальника Генерального штабу Збройних Сил України, основні завдання та порядок функціонування Генерального штабу Збройних Сил України визначаються в положенні, яке затверджується Президентом України.

Командувачі видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України підпорядковуються Головнокомандувачу Збройних Сил України та відповідають за розвиток підпорядкованих їм військ (сил), їх технічне оснащення та всебічне забезпечення, підготовку та готовність до виконання покладених завдань.

Командувачі видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України здійснюють передачу визначеного Головнокомандувачем Збройних Сил України комплекту боєздатних сил і засобів Командувачу об'єднаних сил, який здійснює оперативний контроль за набуттям ними оперативних (бойових) спроможностей та управління їх застосуванням.

Командувачі видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України можуть проводити операції із залученням сил і засобів відповідного виду або окремого роду військ (сил) та здійснювати управління силами і засобами в операціях, що проводяться в мирний час поза затвердженими

Головнокомандувачем Збройних Сил України межами відповідальності Командувача об'єднаних сил.

У процесі організації підготовки підпорядкованих військ (сил) та забезпечення їх озброєнням, військовою технікою, іншими матеріально-технічними засобами командувачі видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України розробляють відповідні доктрини, настанови, бойові статuti, оперативні і тактичні стандарти підготовки до застосування та ведення операцій (бойових дій).

Командувачі видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України призначаються на посаду і звільняються з посади Президентом України за поданням Міністра оборони України.

Повноваження командувачів видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, основні завдання та порядок функціонування командувань видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України визначаються в положеннях, які затверджуються Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України є органом управління міжвидовими та міжвідомчими угрупованнями військ (сил).

Організація, підготовка та всебічне забезпечення Об'єданого оперативного штабу Збройних Сил України мають забезпечувати управління військами (силами) в операціях протягом тривалого часу.

Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України підпорядковується Командувачу об'єднаних сил, який призначається на посаду і звільняється з посади Президентом України за поданням Міністра оборони України. Президент України може призначати командувача (командувачів) об'єднаних сил для здійснення управління операціями на окремих напрямках.

Командувач об'єднаних сил підпорядковується Головнокомандувачу Збройних Сил України та здійснює через Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України оперативний контроль за набуттям ними оперативних (бойових) спроможностей, планування застосування та безпосереднє управління об'єднаними силами і засобами Збройних Сил України, інших складових сил оборони, які передані у його підпорядкування, а також національним контингентом і національним персоналом, які беруть участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Командувачі видів, окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (керівники) інших військових формувань, від яких визначений комплект сил і засобів переданий до складу об'єднаних сил, продовжують здійснювати їх укомплектування особовим складом, озброєнням, боєприпасами, військовою та спеціальною технікою, іншими матеріально-технічними засобами.

Командувач об'єднаних сил відповідає за набуття Об'єднаним оперативним штабом спроможностей з управління військами (силами), що необхідні для ефективного виконання об'єднаними силами завдань в операціях (бойових діях).

Командувач об'єднаних сил у межах наданих йому повноважень бере участь у стратегічному плануванні застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони.

Командувач об'єднаних сил за погодженням з Міністром оборони України і Головнокомандувачем Збройних Сил України має право доповідати безпосередньо Президентові України про готовність та хід виконання завдань об'єднаними силами.

Замисел застосування об'єднаних сил в операціях затверджується Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України.

Повноваження Командувача об'єднаних сил, основні завдання та порядок функціонування Об'єданого оперативного штабу Збройних Сил України визначаються в положенні, яке затверджується Президентом України. Функції Збройних Сил України, склад та правові засади організації їх діяльності, керівництва та управління ними визначаються законом.

14. Завдання Управління державної охорони України у сфері управління національною безпекою

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» державна охорона органів державної влади України та посадових осіб – це система організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормального функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених цим Законом.

Відповідно до ст. 4 даного Закону державна охорона здійснюється щодо: Верховної Ради України; Кабінету Міністрів України; Конституційного Суду України; Верховного Суду України.

У ст. 6 передбачається конкретний перелік осіб, щодо яких здійснюється державна охорона. У місцях постійного і тимчасового перебування забезпечується безпека: Голови Верховної Ради України; Прем'єр-міністра України; Голови Конституційного Суду України; Голови Верховного Суду України; Першого заступника Голови Верховної Ради України; Першого віце-прем'єр-міністра України; Міністра закордонних справ України; Генерального прокурора України.

Окрім цього, згідно зі ст. 9 даного закону державна охорона здійснюється щодо будинків, де працюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, споруд і спеціальних транспортних засобів, що перебувають в їх користуванні, інших місць постійного і тимчасового перебування осіб, які охороняються відповідно до цього Закону, важливих державних об'єктів та прилеглих до них територій і акваторій, визначених Президентом України.

Державна охорона здійснюється Управлінням державної охорони України – державним правоохоронним органом спеціального призначення, підпорядкованим Президентові України та підконтрольним Верховній Раді України (ст. 11).

Відповідно до ст. 12 на Управління державної охорони України покладаються завдання:

- здійснення державної охорони щодо органів державної влади України;
- забезпечення безпеки посадових осіб, визначених цим Законом, за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами;
- забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, визначених цим Законом, які проживають разом з ними або супроводжують їх;
- запобігання протиправних посягань на посадових осіб і членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення;
- охорони об'єктів, визначених цим Законом;
- забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для визначених цим Законом посадових осіб.

15. Війська цивільної оборони в управлінні національною безпекою

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про війська Цивільної оборони України» Війська Цивільної оборони України – це спеціалізовані військові формування, які підпорядковуються керівнику центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і призначені для захисту населення і територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, спричинених аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат, ліквідації їх наслідків та виконання інших передбачених законом завдань.

Цікавим є той факт, що одним з елементів системи цивільної оборони є органи виконавчої влади всіх рівнів, до компетенції яких віднесено функції, пов'язані з безпекою і захистом населення, попередженням, реагуванням і діями у надзвичайних ситуаціях. Отже, можна зробити висновок, що війська Цивільної оборони здебільшого концентрують свою увагу на забезпеченні особистої безпеки людини та її захисту від небезпечних наслідків аварій і катастроф техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру.

До основних завдань військ Цивільної оборони України належать:

- здійснення заходів щодо підтримання органів управління, сил і засобів військ Цивільної оборони України в стані постійної готовності до виконання поставлених завдань;
- нагромадження, розміщення, зберігання та своєчасне відновлення озброєння, військової та спеціальної техніки, інших матеріально-технічних засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних робіт у мирний та воєнний час;
- проведення рятувальних та інших невідкладних робіт у зонах надзвичайної екологічної ситуації, осередках ураження та районах стихійного лиха;
- захист навколишнього природного середовища та локалізація зони впливу шкідливих і небезпечних факторів, що виникають під час аварій та катастроф;
- проведення піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням

вибухонебезпечних предметів;

- попередження надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та ліквідація їх наслідків;
- захист населення від наслідків аварій, катастроф, великих пожеж, стихійного лиха та застосування засобів ураження;
- організація життєзабезпечення населення під час аварій, катастроф, стихійного лиха та у воєнний час;
- створення систем аналізу і прогнозування управління, оповіщення і зв'язку, спостереження і контролю за радіоактивним, хімічним і бактеріологічним зараженням, підтримання їх готовності для сталого функціонування у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часів;
- сприяння Збройним Силам України в обороні України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Аналіз законів України «Про Цивільну оборону України», «Про війська Цивільної оборони України», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру», «Про аварійно-рятувальні служби», «Про зону надзвичайної екологічної ситуації», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про Збройні Сили України» дають змогу виокремити наступні основні функції військ Цивільної оборони у сфері забезпечення національної безпеки:

1. забезпечення безпеки людей у разі проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
2. забезпечення екологічної безпеки;
3. здійснення проведення радіаційної, хімічної та неспецифічної бактеріологічної (біологічної) розвідки в осередках ураження, зонах забруднення (зараження) і катастрофічного затоплення, а також на маршрутах висування до них;
4. реалізація державної політики у сфері цивільної оборони, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, а також попередження цих ситуацій;
5. забезпечення готовності своїх органів управління, сил і засобів до дій за призначенням;
6. пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, подання у можливих межах невідкладної, у тому числі медичної, допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя й здоров'я стані, на місці події та під час евакуації до лікувальних закладів;
7. ліквідація особливо небезпечних проявів надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіаційного та бактеріального зараження, інших небезпечних проявів;
8. контроль за готовністю об'єктів і територій, що ними обслуговуються, до проведення робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій;
9. участь у розробленні та погодженні планів реагування на надзвичайні

- ситуації на об'єктах і територіях, що ними обслуговуються;
10. участь у проведенні експертизи проектних рішень щодо поліпшення захисту об'єктів і територій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій;
  11. участь у роботі комісій з прийняття в експлуатацію об'єктів, які потребують аварійно-рятувального обслуговування;
  12. участь у підготовці рішень з питань створення, розміщення, визначення обсягів матеріальних резервів для ліквідації надзвичайних ситуацій;
  13. організація ремонту та технічного обслуговування аварійно-рятувальних засобів, розроблення та виробництво їх окремих зразків;
  14. пропаганда у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та участь у підготовці працівників підприємств, установ та організацій і населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій.

16. Роль сил спеціального призначення у забезпеченні національної безпеки України

Війська спеціального призначення забезпечують унікальний оперативний, дійовий, випробуваний і дуже доречний набір засобів, що зміцнюють регіональну стабільність і сприяють міжнародному взаєморозумінню.

Відтак, роль сил спеціального призначення у забезпеченні національної безпеки України полягатиме у наступному:

- забезпечення реалізації національних інтересів як зсередини, так і ззовні країни;
- зміцнення авторитету України на міжнародній арені;
- забезпечення роботи дипломатичних представництв і їх персоналу за кордоном;
- боротьба з міжнародним тероризмом, наркоторгівлею, торгівлею людьми та нелегальною міграцією;
- надання допомоги у підготовці та перепідготовці аналогічних закордонних підрозділів щодо розв'язання проблем у сфері управління безпекою;
- сприяння в організації внутрішньої оборони країн союзників України;
- сприяння загальній регіональній та міжнародній стабільності;
- сприяння взаємному розумінню держав у сфері безпеки;
- забезпечення дійового використання сил і засобів для творення української стратегії;
- послаблення ролі деструктивних тенденцій на зовнішню безпеку України.

Стосовно Президента України, який на сьогодні виступає одноосібним суб'єктом управління національною безпекою, наділеним правом приймати рішення щодо застосування сили у сфері зовнішньої політики, у тому числі й сил спеціального призначення, то він нині здійснює загальне управління національною безпекою.

Проте наведена вище інформація дає підстави стверджувати, що у випадках, чітко передбачених законом, прийняття рішення про застосування силової

компоненти для забезпечення національної безпеки має носити колегіальний характер і бути прийнято координаційним органом. Таким органом виступає Рада національної безпеки і оборони України.

ТЕМА 3. СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

План.

1. **Поняття, зміст та класифікація національних інтересів**
2. **Загрози національній безпеці: сутність, класифікація та зміст**
3. **Складові національної безпеки та їх характеристика**

1. Поняття, зміст та класифікація національних інтересів

Фундаментальним елементом системи національної безпеки та основою національної безпеки є захист національних інтересів. Від їх визначення залежать напрями функціонування системи національної безпеки, тому зосередимось на детальному розгляді цього поняття.

Національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток (зг. Закону України «Про основи національної безпеки України»).

Національні інтереси України відображають:

- фундаментальні цінності та прагнення українського народу, його потреби в належних умовах життєдіяльності, підвищення стійкості державних інститутів;
- розвиток української нації, історичної свідомості та національної гідності українців, розвиток етнічної, культурної, мовної, релігійної самобутності усіх національностей, що проживають в Україні;
- зміцнення генофонду українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу;
- створення громадянського суспільства, підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини;
- подолання економічної кризи і створення соціально-орієнтованої ринкової економіки;
- збереження та підвищення науково-технічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення технологічної та техногенної безпеки життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних

меншин України;

- забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості кордонів;

- інтеграція України до європейського політичного, економічного правового та до євроатлантичного безпекового простору;

- налагодження рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування у європейську та світову спільноту при збереженні економічної самостійності;

- недопущення домінування іноземного економічного, політичного та культурного впливу;

- досягнення вільного доступу до важливих економічних зон, комунікацій та інформаційних потоків;

- підтримка міжнародного процесу з нерозповсюдження ядерних технологій, нових видів озброєнь, зниження чисельного і бойового складу збройних сил;

- участь у формуванні ефективної міжнародної, глобальної та регіональної безпеки.

Категорія «національні інтереси» є багатокомпонентною. Через це постала необхідність у їх класифікації, виокремленні базових (фундаментальних), життєво важливих та інших груп. Класифікація національних інтересів повинна розглядатися через необхідність виокремлення тих із них, завдання шкоди яким свідчить про національну небезпеку.

Класифікаційні ознаки:

1. За мірою важливості виділяють:

- *життєво важливі національні інтереси* – це такі національні інтереси, які пов'язані з виживанням і безпекою нації, захистом території України і території союзників, важливих елементів інфраструктури, забезпеченням безпеки громадян та їх економічного добробуту;

- *важливі національні інтереси* – такі національні інтереси, які не пов'язані з виживанням України, але, які чинять вплив на добробут країни і характер міжнародної ситуації;

- *інші національні інтереси* – такі національні інтереси, яким можуть загрозувати стихійні лиха, значні виробничі катастрофи, порушення прав людини.

2. За рівнем виявлення виділяють:

- *внутрішні* – це національні інтереси, досягнення яких можливе за рахунок ефективно діючої економічної системи держави, дієздатних сил забезпечення національної безпеки;

- *зовнішні* – базуються на внутрішніх і спрямовані на максимально ефективно забезпечення національних інтересів за межами України.

3. За рівнем стійкості:

- *стратегічні національні інтереси* – такі національні інтереси, забезпечення яких сприяє досягненню найдосконалішого соціально-економічного та духовного розвитку. Стратегічні національні інтереси

зкладають фундамент для стратегії управління системою національної безпеки, визначають головні цілі та напрями управлінської діяльності; вони співпадають з життєво важливими національними інтересами;

– *тактичні національні інтереси* – це конкретизовані стратегічні національні інтереси, які потребують впровадження в короткотерміновий період, вони є засобом впровадження стратегічних національних інтересів у життя; вони співпадають з важливими національними інтересами;

– *оперативні національні інтереси* – це така сукупність національних інтересів, реалізація в життя яких дозволяє негайно впливати на конкретні відхилення від досягнення тактичних та стратегічних національних інтересів, вони співпадають з іншими національними інтересами.

4. За рівнем пріоритетності:

– *пріоритетні національні інтереси* – такі національні інтереси, які мають пріоритет на тому чи іншому етапі історичного розвитку країни, зумовлені об'єктивними потребами соціуму та його прогресивного розвитку і вимагають першочергових заходів щодо їх реалізації;

– *потенційно пріоритетні національні інтереси* – такі національні інтереси, які за певних умов можуть стати пріоритетними;

– *звичайні національні інтереси* – інші національні інтереси, які не належать до пріоритетних та потенційно пріоритетних національних інтересів.

2. Загрози національній безпеці: сутність, класифікація та зміст

Загрози національній безпеці – це явні чи потенційні дії, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів і створюють небезпеку для системи національної безпеки, життєзабезпечення її системоутворюючих елементів.

Загрози національній безпеці – наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України (зг. Закону України «Про основи національної безпеки України»).

Загрози діють головним чином у відповідній сфері національних інтересів, але їх негативний вплив може поширюватися і на національні інтереси в інших сферах життєдіяльності.

Загрози мають кілька стадій розвитку: зародження (початок формування), вияв (знаходження виразних форм), загострення (критична стадія негативного впливу з відповідними наслідками).

Класифікація загроз ставить своїм завданням їх поділ за сутнісними ознаками на окремі групи. Загрози класифікують за такими ознаками:

5. За джерелами походження:

– *природного походження* – передбачають небезпечні геологічні, метеорологічні, гідрологічні, біологічні, медико-біологічні, фізико-хімічні загрози (наприклад, проблеми повеней у Закарпатті);

– *техногенного походження* – транспортні аварії, пожежі, аварії з викидом, небезпечних хімічних, радіоактивних, біологічних речовин, раптове руйнування споруд та будівель тощо;

– *антропогенного походження* – науково-технічні, соціально-медичні, соціально-географічні, соціально-екологічні, економічні, психологічні, демографічні, освітньо-педагогічні, культурно-естетичні, зовнішньополітичні, внутрішньополітичні, інформаційні, прикордонні та ін.

6. За змістом дій:

– *ненавмисні*, викликані помилковими чи ненавмисними діями людини (помилковий запуск ракети тощо);

– *навмисні*, що стали результатом навмисних дій людей (акт тероризму, провокація війни, інформаційні війни тощо).

7. За повнорюваністю вчинення:

– *повторювані* – загрози, які раніше траплялися;

– *продовжувані* – неодноразове здійснення загроз, що складається з низки тотожних загроз, які мають спільну мету.

8. За сферами походження:

– *екзогенні* – джерело дестабілізації системи лежить поза її межами;

– *ендогенні* – алгоритм дестабілізації системи перебуває в самій системі.

9. За формами вияву:

– *кумулятивні* – загрози, які чинять одnobічний вплив на систему національної безпеки, впливають на один структурний елемент;

– *диверсифіковані* – загрози, які одночасно впливають на кілька структурних елементів системи національної безпеки.

10. За відношенням до людської діяльності:

– *об'єктивні* – загрози, які формуються і реалізуються незалежно від бажання і волі людини, її діяльності, або пов'язані з якісними характеристиками суб'єкта безпеки;

– *суб'єктивні* – є результатом свідомої, цілеспрямованої діяльності людини і соціальних інститутів.

11. За значенням:

– *допустимі* – загрози, які не можуть призвести до колапсу системи;

– *недопустимі* – загрози, які можуть призвести до змін, несумісних із подальшим існуванням системи національної безпеки.

12. За об'єктами впливу:

– *людині* – процес активізації як зовнішніх, так і внутрішніх алгоритмів, що створюють потенційну або реальну загрозу забезпеченню особистої безпеки громадян;

– *нації* – процес активізації як зовнішніх, так і внутрішніх алгоритмів, що створюють потенційну або реальну загрозу забезпеченню національних інтересів;

– *державі* – процес активізації як зовнішніх, так і внутрішніх алгоритмів, що створюють потенційну або реальну загрозу існуванню держави.

13. За елементами системи національної безпеки:

– нації;

– національній ідеї;

- національним інтересам;
- об'єктам і суб'єктам національної безпеки;
- системі національної безпеки загалом;
- самому процесу забезпечення національної безпеки;
- системі забезпечення національної безпеки;
- національній безпеці.

14. За наслідками:

- *цивілізаційні* – реалізовані загрози на певному етапі розвитку суспільства, що призвели до порушення цілісності та сталості суспільства в поступальному історичному розвитку;
- *глобальні* – реалізовані загрози, що охоплюють весь світ;
- *транснаціональні* – реалізовані загрози, що охоплюють різні нації;
- *регіональні* – реалізовані загрози, що охоплюють нації певного регіону;
- *національні* – реалізовані загрози, що обмежуються сферою однієї нації;
- *локальні* – реалізовані загрози, що обмежуються сферою конкретного об'єкта (району, області, суб'єктів підприємницької діяльності, осіб тощо).

15. За рівнем небезпеки:

- *особливо небезпечні* – такі, що створюють небезпеку заподіяння шкоди життєво важливим національним інтересам;
- *підвищено небезпечні* – загрози, що створюють небезпеку заподіяння шкоди важливим національним інтересам;
- *небезпечні* – загрози, що створюють небезпеку заподіяння шкоди іншим національним інтересам.

16. За характером спрямування:

- *прямі* – наявність безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між загрозою та потенційними наслідками її втіленням;
- *непрямі* – наявність безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку не є очевидною.

17. За сферами життєдіяльності:

- фінансові та економічні;
- енергетичні;
- демографічні;
- науково-технічні та технологічні;
- продовольчі;
- воєнні;
- гуманітарні тощо.

3. Складові національної безпеки та їх характеристика

Національна безпека України за суспільними сферами функціонування поділяється на такі основні види:

- політичну безпеку;
- економічну безпеку;

- державну безпеку;
- соціальну безпеку;
- інформаційну безпеку;
- науково-технологічну безпеку;
- екологічну безпеку;
- гуманітарну безпеку;
- воєнну (військову) безпеку.

Вони характеризуються своєрідністю, але перебувають у тісних взаємозв'язку і взаємозалежності. Вказані елементи є однаково важливими для формування комплексної системи безпеки, але, залежно від історичних обставин, різноманітних чинників кожна складова може набувати особливого значення.

Політична безпека – це стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. У багатьох випадках вона ототожнюється з державною безпекою, проте її зміст значно ширший. Політична безпека, як центральний елемент національної безпеки, означає безпеку всього політичного життя, захищеність прав і свобод громадян, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів, цілісності та незалежності держави від політичного свавілля й екстремізму в середині держави, політичного тиску та агресивних спрямувань на міжнародній арені.

Під *державною безпекою* розуміють захищеність державних інституцій, необхідних для виконання функцій з управління загальносуспільними справами. До них належать державний суверенітет, територіальна цілісність, державний кордон, конституційний лад, державна влада, економічний, науково-технічний і оборонний потенціали.

Економічна безпека – це стан захищеності національної економіки, який забезпечує здійснення економічного суверенітету, економічне зростання в умовах системи міжнародних взаємозв'язків.

Економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підливних фінансово-економічних дій певних громадян, організацій та інших держав. Вона пов'язана з захистом економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави з забезпеченням економічної рівноправності, свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства. Найважливішим чинником економічної безпеки є відповідність системи економічних та виробничих відносин не лише потребам виробництва, а й економічного розвитку країни.

В межах цієї складової виділяють такі її *напрями*: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки.

Соціальна безпека відображає стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства загалом. Від соціальної безпеки залежать забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації певних соціальних груп, саме виживання української нації. Вона є таким станом

правових норм та інститутів безпеки, що забезпечують захист прав і свобод людини, духовних і матеріальних цінностей суспільства.

Інформаційна безпека суспільства і держави характеризується рівнем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, сфери управління, військової справи тощо) щодо небезпечних, дестабілізуючих інформаційних впливів.

Інформаційна безпека особистості відображає рівень і якість її інформування щодо реального стану справ у всіх сферах життєдіяльності, захищеність її психіки та свідомості від небезпечних інформаційних впливів – маніпулювання, дезінформування тощо. Це такий стан правових норм та відповідних інститутів, що забезпечує постійну наявність достовірної інформації для прийняття обґрунтованих управлінських та політичних рішень і захист інформаційних ресурсів держави.

Екологічна безпека – це стан правових норм і відповідних інститутів, що гарантує захист навколишнього середовища, раціональне використання та відновлення природних ресурсів, зберігання і розвиток довкілля для забезпечення повноцінної життєдіяльності людини.

Науково-технологічна безпека – це стан захищеності наукового потенціалу держави, наявних у країні конкурентоспроможних технологій, а також недопущення та усунення наслідків технологічної недосконалості та господарської діяльності.

Гуманітарна безпека – це стан захищеності гуманітарного потенціалу нації: її фізичного та психічного здоров'я, соціального добробуту, моральності, духовності, інтелектуального ресурсу, психологічної єдності, гуманітарної активності.

Виділяють таку складову гуманітарної безпеки – інтелектуальну безпеку. Інтелектуальна безпека передбачає створення необхідних передумов для розвитку і функціонування інтелектуального потенціалу – системи освіти та науки, інтелектуальної власності, комп'ютерного забезпечення, системи зв'язку, бази даних на друкованих та електронних носіях.

Воєнна (військова) безпека – це стан захищеності прав і свобод громадян, базових інтересів та цінностей суспільства і суверенної держави від можливих зазіхань із застосуванням військової сили. Особливістю воєнної безпеки є те, що вона є частиною державної безпеки і водночас функціонує як самостійне явище.

ТЕМА 4. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

План.

- 1. Сутність економічної безпеки, її місце й роль в системі національної безпеки.**
- 2. Основні різновиди економічної безпеки та її складники.**
- 3. Загрози економічній безпеці.**
- 4. Правове забезпечення економічної безпеки.**

1. Сутність економічної безпеки, її місце й роль в системі національної безпеки

Майже до середини ХХ ст. проблема економічної безпеки як явища в науковій теорії не піднімалася. Не зустрічалося і самого поняття «економічна безпека», хоча проблеми безпеки, що розглядалися переважно у зв'язку із зовнішньою загрозою, особливо військовою, існували завжди. Пік інтересу до проблеми наукового осмислення економічної безпеки на Заході припадає на кінець 80-х – початок 90-х років минулого століття. Це пояснюється валютною і структурною кризою 70-х років; борговою кризою 80-х років, і зрештою, розпадом РЕВ і СРСР на початку 90-х років ХХ ст., що привели до більшої відкритості національних економік, економічної інтеграції, що супроводжувалися зростанням не просто залежності, а взаємозалежності між державами, посиленням глобалізації світової економіки. У таких умовах одним із ключових завдань багатьох країн світу стало забезпечення національної економічної безпеки.

На сучасному етапі, що характеризується вченими як епоха глобалізації, питання економічної безпеки не втратило своєї гостроти, а навпаки, ще більше актуалізувалося. Це зумовлено діалектичною суперечністю, яка проявляється, з одного боку, у стрімкому розвитку процесів лібералізації та інтеграції, що призводять до відкритості та взаємозалежності національних економік, розвитку глобального ринку, в умовах якого політична замкнутість та економічний ізоляціонізм окремих держав не мають змісту; а з іншого – постає проблема самозбереження та розвитку окремих суверенних держав, їх політичного та економічного самоутвердження на міжнародній арені. На початку ХХІ ст. глобалізація фінансової сфери, що проявляється у розвитку ринку євровалют, системі транснаціональних банків, формуванні розгалуженої мережі офшорів і глобальних комп'ютерних мереж, які забезпечують миттєві переміщення капіталів, створює можливість руйнування навіть стійких економічних систем, зумовлюючи адекватні політичні зміни. Передчуття негативних наслідків глобалізації привело до розробки у багатьох країнах світу концепцій національної безпеки, базовими елементами яких стали економічна та фінансова безпека.

Поняття «економічна безпека» нещодавно увійшло до нормативної лексики і стало повноправним об'єктом дослідження економічної науки. Цей термін почав використовуватися у працях вітчизняних економістів лише на початку 90-х років минулого століття. Проте за цей, порівняно короткий, проміжок часу напрацьовано специфічний категоріальний апарат з використанням невластивих класичній економічній науці термінів («загроза», «індикатор безпеки», «порогове значення» тощо), сформовано відповідний йому методологічний інструментарій аналізу, що свідчить про створення окремої підгалузі економічних досліджень – науки, яка займається вивченням теоретико-методологічних засад забезпечення економічної безпеки держави і має назву

«екосестейт».

Однак, як і будь-якій молодій галузі науки, науці про економічну безпеку поки що притаманний значний методологічний еклектизм. Вчені дотепер не дійшли згоди щодо засадничих категорій цієї науки, у тому числі й щодо її ключового визначення – поняття «економічна безпека». Водночас спроби виробити специфічний аналітичний інструментарій щодо оцінки економічної безпеки та аналізу ефективності поточних рішень у сфері економічної політики часто лише поглиблюють сумніви у коректності підходів, що мають місце у цій сфері.

Про суттєві розбіжності відносно його дефініції свідчить такий перелік:

- 1) економічна безпека – стан держави, за яким вона забезпечена можливістю створення умов для заможного життя її населення, перспективного розвитку її економіки у майбутньому та зростання добробуту її мешканців;
- 2) економічна безпека – спроможність держави забезпечувати захист національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз, здійснювати поступальний розвиток економіки з метою підтримання стабільності суспільства і достатнього оборонного потенціалу за будь-яких умов і варіантів розвитку подій;
- 3) економічна безпека – здатність економіки забезпечувати ефективно задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях;
- 4) економічна безпека – сукупність умов і чинників, які забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність та сталість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення;
- 5) економічна безпека – спроможність держави самостійно виробляти й здійснювати власну економічну політику, а також визначати та реалізовувати власні національні інтереси;
- 6) економічна безпека – здатність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб власного населення і держави, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання.

Таким чином, економічна безпека є складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву. З позицій багатоаспектного підходу визначення поняття «економічна безпека» нерозривно пов'язане з такими поняттями, як:

- «інтереси» (національні, державні, індивідуальні, корпоративні, суспільні та ін.);
- «стійкість» (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи тощо);
- «незалежність» (економіки від зовнішніх ринків, вироблення національної економічної стратегії без зовнішнього впливу);
- «відтворення» (головним життєво важливим інтересом в економічній сфері для суб'єкта будь-якого рівня – від особи до держави – є відтворення свого

існування).

Дослідження цієї проблеми у такому контексті переконує, що економічна безпека – це не лише дієздатність самої держави, тобто її спроможність реалізовувати власні владні рішення, а й можливість для економічних суб'єктів різних рівнів діяти відповідно до своїх базових інтересів, проте у загальному руслі зміцнення економічної безпеки країни. Зазначений підхід може бути застосований як до економічного відтворення індивідуума (відтворення робочої сили), суб'єктів господарської діяльності різного роду (відтворення капіталу) і держави (економічна сторона відтворення держави як інституту – забезпечення економічної основи для стабільного виконання покладених на неї функцій), так і до суспільного відтворення як такого, яке є інтегральним показником і свого роду підґрунтям економічної безпеки країни, що узагальнює поняття економічної безпеки індивідуума, суб'єктів господарської діяльності і держави. Беззаперечно, координаційна і керівна роль у процесі забезпечення економічної безпеки країни має належати державі, дії якої у цьому разі не узгоджуються з інтересами власної економічної безпеки. Проте така суперечність об'єктивно зумовлена функцією держави як гаранта національних інтересів. Така методологія відкриває шлях для дослідження одного з найбільш фундаментальних чинників впливу на стан економічної безпеки країни – способу та ступеня узгодженості індивідуальних, корпоративних та національних інтересів.

Таким чином, економічну безпеку необхідно розглядати як базову складову національної безпеки, її фундамент і матеріальну основу і, разом з тим, як взаємопов'язану систему певних рівнів (національний, міжнародний). Це означає, що стан національної безпеки держави залежить від життєздатності економіки, її ефективності, мобільності, конкурентоспроможності. Забезпечення економічної безпеки є виключною прерогативою держави.

2. Основні різновиди економічної безпеки та її складники

Складовими економічної безпеки є: виробнича, демографічна, енергетична, зовнішньоекономічна, інвестиційно-інноваційна, макроекономічна, продовольча, соціальна, фінансова безпеки.

Розглянемо їх сутність:

- виробнича безпека – це стан виробничої сфери країни, за якого забезпечується максимально ефективне використання наявних виробничих потужностей у країні, їх модернізація та розширене відтворення, зростання рівня інноваційності виробництва та підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки;
- демографічна безпека – це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України;
- енергетична безпека – це стан економіки, що сприяє ефективному використанню енергетичних ресурсів країни, наявності на енергетичному ринку

достатньої кількості виробників та постачальників енергії, а також доступності, диференційованості та екологічності енергетичних ресурсів;

- зовнішньоекономічна безпека – це стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов для розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці;

- інвестиційно-інноваційна безпека – це стан економічного середовища у державі, що стимулює вітчизняних та іноземних інвесторів вкладати кошти в розширення виробництва в країні, сприяє розвитку високотехнологічного виробництва, інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою зростання ефективності, поглиблення спеціалізації національної економіки на створенні продукції з високою часткою доданої вартості;

- макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій;

- продовольча безпека – це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства;

- соціальна безпека – це стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від віку, статі, рівня доходів, сприяти розвитку людського капіталу як найважливішої складової економічного потенціалу країни;

- фінансова безпека – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни. Фінансова безпека, у свою чергу, має такі складові:

- банківська безпека – це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування;

- безпека небанківського фінансового сектору – це рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах;

- боргова безпека – відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі;

- бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам

державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

- валютна безпека – це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

- грошово-кредитна безпека – це стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

3. Загрози економічній безпеці

Загрози економічній безпеці – сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів у економічній сфері.

Загрози економічній безпеці видозмінюються залежно від стану та рівня розвитку економічної системи і для кожної окремо взятої держави відрізняються характером та рівнем гостроти.

Загрозами економічній безпеці країни є сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільству, державі, ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів. Відрізняють внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці країни.

Основними внутрішніми загрозами слід вважати:

- ❖ у науково-технічній сфері: руйнування науково-технічного потенціалу, зменшення науково-технічних розробок, скорочення потенціалу фундаментальної науки, невизначеність державної науково-технічної політики, вплив наукових кадрів за кордон або в іншу сферу діяльності;
- ❖ в економічній сфері: скорочення обсягів виробництва у провідних галузях, розрив господарських зв'язків, монополізація економіки, криміналізація суспільства, наявність структурних диспропорцій, великий внутрішній борг, високий рівень зношеності основних фондів, енергетична криза, низький рівень продуктивності праці та інвестиційної діяльності;
- ❖ високий рівень інфляції та безробіття, зростання «тіньової» економіки, низький платоспроможний попит населення, цінові диспропорції між промисловістю та сільським господарством, загроза втрати продовольчої незалежності країни, масове ухиляння від сплати податків;
- ❖ у соціальній сфері: поглиблення диференціації доходів, бідність, погіршення структури харчування, зменшення доступності освіти та медичних послуг, погіршення якості життя, соціальна незахищеність значних верств населення, зниження народжуваності, зростання смертності, неконтрольовані міграційні процеси.

До зовнішніх загроз економічній безпеці країни належать:

- ❖ економічна залежність від імпорту, від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, нераціональна структура експорту – надмірний вивіз сировинних ресурсів;
- ❖ втрата позицій на зовнішніх ринках;
- ❖ зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів;
- ❖ неконтрольований відплив валютних ресурсів за кордон, розміщення їх в зарубіжних банках.

Ключовими ризиками і загрозами економічній безпеці слід визначити:

– критичне гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників (макроекономічне розбалансування за головними показниками);

– згортання промислового виробництва;

– зниження економічної активності, насамперед інвестиційної;

– погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття;

– посилення боргового тиску, насамперед, у державному секторі;

– підвищення тінізації економічної діяльності.

Виходячи з пріоритетних національних інтересів і загроз економічній безпеці країни визначаються заходи державної політики економічної безпеки, які охоплюють науково-технічну, економічну, соціальну сфери, а також політику, воєнну, екологічну, інформативну сфери для забезпечення в цілому національної безпеки країни.

4. Правове забезпечення економічної безпеки

На пострадянському просторі і в Україні 90-ті роки ХХ ст. ознаменувалися вибухом інтересу з боку науковців, політичних та суспільних діячів до проблеми економічної безпеки. У практичному плані було досягнуто певних успіхів: поняття економічної безпеки увійшло до нормативної лексики законодавчих документів і зайняло чітку позицію в політичних дискусіях з економічних питань. Зокрема, в Конституції України, прийнятій на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р., чітко зазначено, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ст. 17).

Однак система економічної безпеки у нашій державі лише починає формуватися. Вперше її було окреслено у Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, схваленій Верховною Радою України у жовтні 1996 р. і розглянуто лише у розділі «Боротьба із злочинністю» (№ 412). Ґрунтовніше питання економічної безпеки були висвітлені у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, схваленій Верховною Радою України від 16 січня 1997 р. У ній було визначено національні інтереси, внутрішні і зовнішні загрози їх реалізації, основні напрями державної політики національної безпеки України в економічній сфері. У березні 1998 р. прийнято Закон України

«Про Раду національної безпеки і оборони України», яким визначені функції і повноваження головного, згідно з Конституцією України (ст. 107), координуючого органу в країні з питань національної безпеки.

А 19 червня 2003 р. прийнято Закон України «Про основи національної безпеки України», де закріплено правові основи національної безпеки та принципи її забезпечення, систематизовано загрози національним інтересам і національній безпеці, зокрема в економічній сфері. 21 червня 2018 р. прийнято новий Закон України «Про національну безпеку», цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

Правове забезпечення економічної безпеки в Україні (хронологічний підхід)

Дата	Нормативний документ	Основні положення
28.06.1996	Конституція України	Запроваджено до нормативної лексики поняття «економічна безпека»; визначено, що забезпечення економічної безпеки (поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України) є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу
16.01.1997	Концепція (основи державної політики) національної безпеки України	Зазначено, що самозбереження і прогресивний розвиток України як суверенної держави залежать від здійснення цілеспрямованої політики щодо захисту її національних інтересів. Визначено сутність поняття «національна безпека», основні об'єкти національної безпеки та принципи її забезпечення; окреслено сутність та пріоритетні національні інтереси України, визначено основні загрози національній безпеці України, в т. ч. в економічній сфері; окреслено основні напрями державної політики національної безпеки України
06.03.1998	Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України»	Визначено правові засади організації та діяльності Ради національної безпеки і оборони України, її склад, структуру, компетенцію і функції
19.06.2003	Закон України «Про основи національної безпеки України»	Визначено основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах

21.06.2018	Закон України «Про національну безпеку України»	Визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони
------------	---	--

ТЕМА 5. ВІЙСЬКОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

План.

1. Поняття і сутність військової безпеки.
2. Стратегія військової безпеки.
3. Загрози військовій безпеці.

1. Поняття і сутність військової безпеки

Нова стратегія національної безпеки України визначає ширше розуміння національної безпеки. Згідно Закону України “Про національну безпеку” від 21 червня 2018 р. “державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру; національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз; національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Відповідно до Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. (*втратив чинність від 8 липня 2018 р.*), “національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров’я, охорони дитинства, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, кібербезпеки та кіберзахисту, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв’язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам”.

Тим не менше, аналіз законодавчих актів свідчить про те, що “кінцевий продукт і фактичне значення терміна” національна безпека є

“безпека окремого громадянина, недоторканність його свободи і гідності”. Це основоположне значення для акта, який визначає правову природу національної безпеки, національних інтересів і цілей, дає можливість зробити оцінку обстановки в сфері безпеки, встановити проблеми, ризики і загрози, а також політики для їх досягнення.

Стратегія національної безпеки визначає основні цілі та підходи в сфері політики, дипломатії, оборони, економіки, правопорядку та інших сферах суспільного життя. У ньому розглядаються умови, необхідні для збереження національного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина, життя в безпечній обстановці.

На стратегію багато в чому впливає перспективи членство в НАТО та ЄС. До того ж, стратегічний рівень реалізації національної безпеки повинен враховувати основні положення, закріплені в новій Стратегічній концепції НАТО та Європейської стратегії безпеки.

Аналіз нормативно-правових актів у галузі безпеки і оборони України призводить до висновку про те, що до прийняття нового Закону України “Про національну безпеку” у 2018 р. простежується відсутність офіційного визначення терміну “військова безпека”, “система військової безпеки” та “система забезпечення воєнної безпеки”.

Захист – це система державних заходів, спрямованих на побудову та використання можливостей запобігання та боротьби з кризами військового характеру, що становлять загрозу національній безпеці. Конкретні оборонні можливості використовуються для підтримки державних установ та суспільства в невоєнній кризі.

Основною метою військової безпеки є забезпечення суверенітету, безпеки та незалежності країни та захист її територіальної цілісності. В перспективі це буде зроблено в контексті системи колективної безпеки та оборони з повним залученням національних можливостей та ресурсів.

Безсумнівно, що дана дилема стримує розробку і реалізацію сучасних технологій державного управління в системі забезпечення військової безпеки, і, в той же час, не сприяє підвищенню його ефективності.

Характеристики нових ризиків та загроз – асиметрія, непередбачуваність, необмежені можливості відстані – змушують національні збройні сили стикатися з новими та складними випробуваннями. Для цього потрібно радикально змінити національну оборонну політику, яка полягає в переорієнтації підходу – від підходу, що базується на загрозі, до підходу, орієнтованого на здатність її протидіяти. У зв’язку з цим, Україна повинна будувати свої національні війська, сили та компоненти оборони як комплекс можливостей, реально досяжних і відповідають стратегічним, національним інтересам.

Згідно Воєнної доктрини України, затвердженої постановою Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 р., “воєнна безпека розглядається як захищеність національних інтересів в умовах потенційної та реальної воєнної загрози”.

Воєнна доктрина України, затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 р., “воєнна безпека – стан захищеності національних інтересів, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості держави від посягань із застосуванням військової сили”.

Аналіз Воєнної доктрини України, затвердженої Указом Президента України від 24 вересня 2015 р. свідчить про те, що в даному підзаконному акті відсутнє визначення поняття “воєнна безпека”. Тимчасом активно вживається поняття “воєнна політика – діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної спеціальної служби транспорту, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення до збройного захисту національних інтересів.

Водночас в п. 2 ст. 1 Закону України “Про національну безпеку” від 21 червня 2018 р. міститься модернізоване визначення терміну “воєнна безпека” “як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз”.

Воєнну безпеку держави не можна зводити тільки до оборони, що тривалий час здійснювалася. Якщо оборона держави передбачала захист від зовнішньої агресії, то поняття “воєнна безпека” є більш широким і містить у собі захист громадянина, суспільства, держави від передбачуваної воєнної загрози.

Звідси випливає, що найбільш затребуваною і поширеною концепцією розуміння феномену військової безпеки з доктринальної точки зору і її трактування як готовності і потенційної здатності країни стабільно і надійно здійснювати захист національних інтересів і національного суверенітету, особливо в умовах протистояння воєнній агресії, а також модернізованим та осучасненим формам глобального, зовнішнього впливу з використанням силових методів, а також попереджати намагання щодо вирішення різного роду внутрідержавних та міжнародних, міжнаціональних конфліктів у спосіб використання зброї або тероризму.

Система забезпечення воєнної безпеки – це організована сукупність державних та недержавних інститутів (суб'єктів забезпечення воєнної безпеки), об'єднаних загальними цілями і завданнями із реалізації національних інтересів у сфері воєнної безпеки та захисту процесу реалізації від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз.

2. Стратегія військової безпеки

Військова небезпека для України існує як на сході та заході, рівно як і на південних межах країни. Особливість ситуації, що склалася, у сфері забезпечення військової безпеки, невизначеність її розвитку, більш того, проголошене скорочення армії примушують учених, політиків, військових

знов звертатися до проблеми захисту національних інтересів засобами озброєного насильства. Ця проблема є однією з найпріоритетніших і в діяльності інститутів влади.

Забезпечення воєнної безпеки України є найважливішим напрямом діяльності держави. Головні цілі забезпечення воєнної безпеки – запобігання, локалізація і нейтралізація воєнних загроз України. Україна розглядає забезпечення своєї воєнної безпеки в контексті євроінтеграції, будівництва демократичної правової держави, здійснення соціально-економічних реформ, взаємовигідної співпраці і добросусідства в міжнародних відносинах, послідовного формування загальної і всеосяжної системи міжнародної безпеки, збереження і зміцнення загального миру.

Стратегія військової безпеки визначається керівництвом держави в залежності від військово-політичних цілей, наявних ресурсів для їх досягнення та військово-політичної обстановки і реалізується в рамках військової політики.

В залежності від мети, військова політика може бути спрямована на досягнення різних, іноді діаметрально протилежних цілей. Ними можуть бути:

- оборона держави, забезпечення військової безпеки, збереження державної незалежності, суверенітету, територіальної цілісності, відсіч агресії;
- звільнення від іноземного поневолення;
- захоплення чужих територій, утиснення суверенітету інших держав, їх колоніальне або неокolonіальне поневолення.

Виходячи з цього обирається і стратегія військової безпеки. За цілями і шляхами їх реалізації стратегії військової безпеки умовно можна розділити на чотири види:

- агресивна – розрахована на досягнення військово-політичних цілей шляхом прямого або опосередкованого застосування збройної сили проти політичної незалежності або територіальної цілісності іншої держави, допускає опору на військова силу та її використання в усіх можливих формах;
- миролюбна (оборонна) – стратегія, яка передбачає застосування засобів збройного насильства винятково для відсічі агресії;
- реалістична – передбачає рішення політичних завдань здебільшого мирними політико-дипломатичними засобами, відмову від військової конфронтації, але допускає застосування воєнних засобів з урахуванням воєнно-політичної обстановки у світі та регіоні, рівня розвитку збройних сил, місця та ролі держави у системі міжнародних відносин і співвідношення сил в ній;
- непослідовна (авантюристична) – за зовнішніми ознаками схожа на попередню – допускає широке застосування політичних, дипломатичних та інших засобів, а за певних умов і досягнення мети збройними засобами, однак не базується на адекватній оцінці ВПО і власних сил.

Україна, згідно з її воєнною доктриною, дотримується миролюбної оборонної політики. Головною метою воєнної політики України є гарантування національної безпеки держави від зовнішньої воєнної загрози, відвернення війни, підтримання міжнародного миру і безпеки. Україна засуджує війну як знаряддя національної політики, додержується принципу незастосування сили та загрози силою і прагне вирішувати всі міжнародні спори та конфлікти виключно політичними методами. Потенційним противником Україна вважатиме державу, послідовна політика якої становить воєнну небезпеку для України, веде до втручання у внутрішні справи України, зазіхання на її територіальну цілісність та національні інтереси.

В основу стратегії воєнної безпеки України покладені наступні концепції:

- воєнно-політичного партнерства – запобігання глобальним загрозам, підвищення стратегічної стабільності в регіоні та зменшення рівня воєнної небезпеки політичними і економічними засобами при опорі на розвинену економіку з раціональною інфраструктурою і стабільну соціальну сферу.

- оборонного стримування – передбачає створення в межах оборонної достатності такої воєнної організації держави, яка була б здатна звести до мінімуму ймовірність виникнення воєнного конфлікту за рахунок завдання можливому агресору неприйнятної шкоди.

- відбиття можливої агресії – спирається на готовність до мобілізації усіх можливостей і ресурсів країни для протидії збройному нападу, завдання агресору поразки та примушення його до припинення воєнних дій.

Ці концепції визначають зміст функцій воєнної політики України, повноваження її безпосередніх суб'єктів і пріоритетні напрямки військового будівництва.

3. Загрози військовій безпеці

Воєнна загроза – стан, що характеризується існуванням потенційної можливості застосування воєнної сили проти держави для досягнення політичних і інших цілей яким-небудь суб'єктом військово-політичних відносин. Відмінність воєнної небезпеки полягає в тому, що вона указує не на потенційну можливість, а на намір, що реально позначився, одній із сторін застосувати військову силу. Військова небезпека є вищим ступенем напруженості, яка характеризується відкритим протистоянням сторін, їх намірами вирішити існуючі протиріччя військово-силовими методами.

Воєнна загроза не обов'язково пов'язана з початком військових приготувань протилежної сторони, її джерела, як правило, приховані від поверхневого погляду людей. Ними можуть бути найрізноманітніші явища і процеси суспільного життя:

- перетин політичних інтересів людей, соціальних груп, класів, держав або коаліцій країн (спроба протиставлення української нації по осі

Ющенко – Янукович, тобто політичні інтереси півночі, заходу та центру – інтересам сходу та півдня);

- суперечності на економічному, соціальному, етнічному або релігійному ґрунті (спроба розшарування українського суспільства на багатих і бідних, соціально захищених і незахищених, етнічних українців і представників етнічних меншин, православних і католиків);
- вироблення і накопичення ядерних або звичайних озброєнь (так, на території Росії, окрім звичайних, міститься ядерне озброєння, яке потребує відповідних заходів як щодо його охорони, так і відповідної утилізації);
- наявність і розгортання масових армій (із заходу та півдня – розгортання армії НАТО, зі сходу – армії Росії);
- загроза екологічних катастроф у результаті необережного звернення або навмисного використання бойових засобів (прикладом, останнім часом почастишали випадки настання надзвичайних ситуацій внаслідок вибухів або недбалого зберігання на території України) тощо.

Оскільки військова небезпека припускає можливість застосування воєнної сили для вирішення виникаючих суперечностей і цим вона відрізняється від інших видів небезпеки державі, головною її ознакою є наявність зв'язку даного явища з військово-силовими методами вирішення виникаючих протиріч.

Характерними ознаками воєнної загрози для країни можна вважати:

- ✓ наявність гострих суперечностей, розв'язання яких є можливим лише із застосуванням воєнної сили;
- ✓ наявність у однієї із сторін достатньої кількості військових сил і засобів для розв'язання суперечності на свою користь або здатність держави створити такі сили в перспективі;
- ✓ наявність у лідерів або урядів політичної волі або рішучості
- ✓ піти на застосування сили, здатності використовувати збройні сили для вирішення можливого конфлікту;
- ✓ наявність надійних союзників серед держав, їх коаліцій або інших суб'єктів військово-політичних відносин;
- ✓ сприятливі геополітичні умови і реальна (або прогнозована) військово-політична обстановка для здійснення військових акцій тощо.

Джерела воєнної небезпеки беруть початок, як правило, у області військово-політичних відносин. їх ознаки виявляються в конкретних військово-дипломатичних і військово-економічних акціях сторін, н діях військ (сил), активізації інформаційно-психологічного протиборства і диверсійно-розвідувальної діяльності держав.

Ознаками воєнної небезпеки є:

- різке загострення суперечностей і вступ їх у завершальну стадію підготовки до використання сили (вичерпані останні політичні та

- дипломатичні засоби для вирішення конфлікту);
- створення стороною, що протистоїть, необхідних угруповань збройних сил і інших військових формувань і засобів, здатних до виконання поставлених завдань;
  - рішучість політичного керівництва сторони, що протостоїть, використовувати військову силу;
  - організація широкої підтримки народом обраного керівництвом курсу на силове вирішення конфлікту;
  - різка активізація психологічної, інформаційної та інших видів психологічної боротьби;
  - дипломатичні демарші, посилювання військово-економічної блокади;
  - проведення мобілізації (повної або часткової) в країні;
  - посилення активності збройних сил поблизу кордонів іншої держави тощо.

ТЕМА 6. ГЕОПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА

План.

- 1. Поняття та зміст геополітичної безпеки.**
- 2. Сучасні загрози геополітичній безпеці.**
- 3. Система забезпечення геополітичної безпеки.**
- 4. Пріоритетні напрями забезпечення геополітичної безпеки.**

1. Поняття та зміст геополітичної безпеки

Геополітична безпека є складовим елементом національної безпеки. Забезпечення геополітичної безпеки належить до пріоритетних напрямів державної політики національної безпеки. Конкретність зовнішньої політики надає можливість виокремлювати дійсні та реальні загрози та небезпеки, відповідно формувати адекватну систему управління ними. Розгляд геополітичної безпеки є порівняно новим підходом із тим, який панує у науковій літературі, де дану сферу розглядають крізь призму окремих елементів: внутрішньої та зовнішньої політики. Дотепер в науковій літературі немає чіткого і повного формулювання поняття «геополітика». Це характерна риса всіх наук, що формуються. Суперечки про об'єкт і предмет геополітики йдуть близько сотні років. Поняття «геополітика» трактується найчастіше надзвичайно широко. У результаті ця наука позбавляється властивих їй рис, межі її стають надзвичайно розмитими, перехідними в предмет економічних, політичних, військово-стратегічних, природно-ресурсних, екологічних і інших дисциплін, міжнародних відносин, зовнішньої політики і т.д.

Багато дослідників бачать в геополітиці науку, що вивчає комплекс географічних, історичних, політичних та інших чинників, що взаємодіють між собою і роблять великий вплив на стратегічний потенціал держави.

Шведський вчений Рудольф Челлен (1864-1922) ввів у науку поняття

«геополітика» – доктрина, що розглядає державу як географічний організм або просторовий феномен.

Геополітика – наука про відношення Землі і політичних процесів. Вона ґрунтується на широкому фундаменті географії, перш за все географії політичної, яка є наукою про політичні організми в просторі та про їх структуру. Більш того, геополітика має на меті забезпечити належним засобом політичні дії і додати напрям політичного життя в цілому. Тим самим геополітика стає мистецтвом, саме мистецтвом управління практичною політикою. Геополітика – це географічний розум держави.

Геополітика розглядає державу не в статичності, як постійну, незмінну освіту, а в динаміці – як живу істоту. Такий підхід запропонував німецький теоретик Фрідріх Ратцель (1844-1904). Геополітика вивчає державу в основному в її відношенні до оточення, перш за все до простору і ставить за мету вирішувати проблеми, що виникають з просторових відносин. На думку Ф. Ратцеля, на відміну від політичної географії геополітику не цікавлять такі питання, як положення, форма, розміри або межі держави, її економіка, торгівля, культура. Все це в більшій мірі належить до сфери політичної географії, яка частіше обмежується описом статичного стану держави, хоча може осягати і динаміку його минулого розвитку.

Геополітика вивчає політичні явища в їх просторовому взаємовідношенні, в їх впливі на Землю, на культурні чинники. Більше тяжіючи до політики, вона концентрує увагу на політичних явищах і прагне дати географічну інтерпретацію і аналіз географічних аспектів цих явищ. Можна зустріти й інші думки щодо визначення поняття геополітики:

- геополітика служить визначенню національної політики з урахуванням чинників дії на неї природного середовища;
- геополітика розглядається як наука, що вивчає і аналізує в єдності географічні, історичні, політичні та інші взаємодіючі чинники, що роблять вплив на стратегічний потенціал держави.

У С. Бабурина в його книзі «Територія держави» міститься достатньо вдале визначення поняття геополітики.

Геополітика становить собою обумовленість політики держав географічними чинниками, такими, як територія, географічне положення, клімат, корисні копалини та інші; є вчення про раціональні основи міжнародних відносин, коли всі сторони вимушені зважати на «містичну суть держави» в умовах вкрай нерівномірного розвитку держав на різних материках Земної кулі, і при непередбачуваній зміні співвідношення сил цих держав.

Інший російський дослідник Е. Поздняков зазначає, що хоча геополітика і виросла з політичної географії, але між ними є істотна різниця: політична географія розглядає державу (і, відповідно, політику) з погляду простору, геополітика ж, навпаки, простір розглядає з погляду держави (політики). Цими акцентами обумовлюється статичність першої і динамічність другої.

Розмежування геополітики від інших наук було здійснено Отто

Шефером, який вказував на те, що політична географія є наукою про простір і через це вона спрямована на минуле, у той час як геополітика спрямована на сьогодення і майбуття. Політична географія розкриває картину того, як простір впливає на державу і поглинає її. На відміну від цього, геополітика вивчає питання про те, як держава долає умови і закони простору і примушує його служити наміченим цілям.

З погляду системного аналізу можна вважати, що політична географія становить розгляд політики тієї або іншої держави зсередини її географії, а геополітика – розгляд політики держав з боку системи вищого рівня – світової спільноти і географії всієї землі.

Як наука геополітика є область знання, що вивчає процеси та принципи просторово-часової організації розвитку держав, регіонів і миру в цілому з урахуванням системної взаємодії географічних, політичних, економічних, військових, етнічних, демографічних, екологічних і інших чинників.

Як явище це сфера діяльності, пов'язана з відносинами між соціальними групами, націями, державами, блоками держав, головним змістом якої є боротьба за контроль і панування над ресурсами земного, водного, повітряно-космічного, інформаційних (духовно-культурного) просторів держави, регіону, миру.

Геополітика все більше збагачується і наповнюється конкретним змістом, все активніше сприяє змінам у сучасному світі. Звичайно, це стає можливим тому, що вона спирається на наукову базу багатьох дисциплін. Геополітика стала не тільки реальним інструментом зміни світу, але все більше служить ключем до прогнозування політики провідних країн і континентів.

2. Сучасні загрози геополітичній безпеці

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» до основних загроз національним інтересам і національній безпеці в зовнішньополітичній та внутрішньополітичній сферах належать:

у зовнішньополітичній сфері:

- ❖ посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав;
- ❖ спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав;
- ❖ воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

у внутрішньополітичній сфері:

- ❖ порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції, законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України;
- ❖ можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в

діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад;

- ❖ загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;
- ❖ структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці.

Концептуально загрози геополітичній безпеці України слід розглядати крізь призму глобальних проблем сучасності, котрі знаходять свій вияв у існуванні та стратегії просування інтересів світових цивілізацій, передусім: західно-християнської, східно-православної, мусульманської, індуїстської і буддистсько-тихоокеанської.

Під світовою цивілізацією будемо розуміти найвищу стадію розвитку народу, який оволодів концептуальними знаннями і значним простором, який забезпечує йому стійкий розвиток в глобальному історичному процесі.

Так на просторі західно-християнської цивілізації відсутній необхідний запас сировини для промисловості, через що концепція її розвитку зазнає труднощі. Основною економічною зброєю цієї цивілізації виступає позиковий відсоток. Економіка побудована на основі фінансового капіталу. Звідси стає зрозумілим, її певна агресивність у боротьбі за життєвий простір з метою підпорядкування багатих сировиною регіонів своїй волі на основі уніфікації концепції розвитку – «вільний світ гарант прав людини». Світова латентна еліта продовжує в прискореному темпі ліквідувати національні перегородки у натовпі. Причому як основний засіб для цього виступає міграція народів Азії і Африки, зміна політики вступу до НАТО, наслідком чого є його розширення. Як Центр-Лідер тут виступає провідник вестерністської цивілізації – США.

Більшість країн цієї цивілізації входять до складу військового блоку НАТО – військової організації цієї цивілізації. Однак розширення НАТО та прийом до його складу країн колишнього ОВД, спіткало США до заяви про необхідність перегляду власного статусу і взагалі ролі США у НАТО. Більш того, концепція розвитку даної організації передбачає зміну як самої назви, так і основної спрямованості її діяльності.

Окремо слід говорити про відсутність будь-яких гарантій щодо незастосування акцій впливу на політику країн, що входять до цього блоку.

Німеччина прагне стати провідною державою Європи, що не подобається США і Франції.

Інтенсивне проникнення І тали на Балкани через Албанію зовсім не подобається Німеччині, Франції і Греції. Між Грецією і Туреччиною існують непримиренні суперечності через Кіпр.

Індуїстська цивілізація має обмежений простір на суші і проблеми перенаселення не дозволяють поки забезпечити необхідний рівень освоєння знань всім народом, для якого пошук «хліба насущного» найважливіше. Проте освоєння ракетно-ядерних технологій до 1998 року показало, що, не дивлячись на величезні труднощі динамізм розвитку цієї цивілізації наростає. Разом з тим, у цієї цивілізації немає повного набору

енергосировинних ресурсів, але Центр-Лідер є – Індія. Вказані вище обставини дають підставу припускати, що її розвиток може в перспективі носити характер і силового розширення життєвого простору. Між Індією і Пакистаном існує з початку утворення цих країн постійний конфлікт на релігійному ґрунті через штат Джамму і Кашмір. Поява ядерної зброї в цих країнах ймовірно понизить інтенсивність їх протистояння. Суперечності Індії і Китаю в даний час майже зійшли нанівець.

Буддистсько-тихоокеанська цивілізація має значно більші просторові розміри за попередню, але всі її проблеми властиві і даній цивілізації. Величезна чисельність населення і в цій цивілізації створює дефіцит простору на суші, проблеми перенаселення і недолік ресурсів енергосировини. Остаточо Центр-Лідер тут не визначений, але на цю роль претендують Китай і Японія. Така подвійність відносно Центру-Лідера пояснюється багатьма чинниками і перш за все різними ідеологічними концепціями. У Китаї буддизм і конфуціанство поки приховані за національним комунізмом, який багато узяв, перш за все, від конфуціанства. У Японії також дві релігії – буддизм і синтоїзм. Як і у попередньої цивілізації особливості її розвитку можуть у перспективі носити характер силового розширення життєвого простору, вірніше, закріплення після проведення демографічної експансії. Між Китаєм і Японією йде таємна боротьба за лідерство в Азіатсько-тихоокеанському регіоні, звідки вони спільними зусиллями поступово витісняють інші цивілізації. Нарешті Китай в цьому регіоні проводить активну демографічну експансію з основним напрямом на Південь (творцем цієї політики був ще Мао Цзедун). Велике побоювання викликає в Японії і перспектива створення єдиної Кореї, військова і економічна потужність якої могла б порушити баланс сил. Подвійність і невизначеність Центру-Лідера дозволяє іншим цивілізаціям робити прямий вплив на неї. При цьому між Росією і цими країнами існують локальні суперечності (недостатня відрегульованість демографічних питань з Китаєм і територіальні претензії Японії на частину Південних Курил), а холодні і труднодоступні її території в цьому регіоні не можуть сприяти масовій демографічній експансії з цих країн. Нарешті й економічні інтереси російсько-православної цивілізації в цьому регіоні невеликі.

3. Система забезпечення геополітичної безпеки

Система забезпечення геополітичної безпеки – організована державою система суб'єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб і окремих громадян, об'єднаних цілями та завданнями щодо просування забезпечених недоторканністю національних інтересів у геополітичній сфері.

Ураховуючи те, що органом стратегічного управління національною безпекою виступає Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до розглядуваної нами сфери життєдіяльності – геополітичної – проаналізуємо суб'єктів управління національною безпекою саме у даній

сфері.

Основним суб'єктом управління геополітичною безпекою виступає Міністерство закордонних справ України (МЗС України).

МЗС України – центральний орган виконавчої влади є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері зовнішньої безпеки України та координації заходів у цій сфері.

МЗС України у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, а також цим Положенням. МЗС України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції, спрямовані на вдосконалення цього законодавства, та у встановленому порядку вносить їх на розгляд Президенту України та Кабінету Міністрів України.

Основними завданнями МЗС України у сфері управління геополітичною безпекою є:

- участь у забезпеченні національних інтересів і безпеки України шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства;
- сприяння забезпеченню стабільності міжнародного становища України, піднесенню її міжнародного авторитету, поширенню у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера;
- забезпечення реалізації державної політики з питань інтеграції України до Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки; створення сприятливих зовнішніх умов для зміцнення незалежності, державного суверенітету, економічної самостійності та збереження територіальної цілісності України;
- забезпечення відповідно до наданих повноважень цілісності та узгодженості зовнішньополітичного курсу України;
- захист прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном;
- сприяння розвитку зв'язків із зарубіжними українськими громадами та надання цим громадам підтримки і захисту відповідно до норм міжнародного права та чинного законодавства України.

МЗС України очолює Міністр, якого призначає на посаду і звільняє з посади Президент України в установленому законодавством порядку. Міністр підпорядковується безпосередньо Президенту України з питань, що належать до конституційних повноважень Президента України. За своєю посадою Міністр входить до Ради національної безпеки і оборони України.

Система забезпечення геополітичної безпеки є здебільшого функціональною, оскільки конкретні органи центральної виконавчої влади, місцевого самоврядування, окремі громадяни залучаються до забезпечення геополітичної безпеки виходячи з тих функцій, виконання яких покладено на них законом.

На законодавчому рівні пряме передбачення щодо забезпечення

зовнішньої політики та безпеки лежить на МЗС України, відтак це і зумовлює розгляд даного органу в якості органу безпосереднього управління національною безпекою у геополітичній сфері. Складовими геополітичної сфери є внутрішньополітична та зовнішньополітична сфера. Нами був зроблений наголос на розглядові саме зовнішньополітичної складової, оскільки, на нашу думку, саме зовнішні загрози є на сьогодні найбільш небезпечними для України.

Зміщення акценту в бік внутрішніх загроз виводить Україну з траєкторії зовнішньої політики, зміщуючи її вектори на внутрішню політику, вирішення суто внутрішніх завдань. Автор даного навчального посібника вбачає за цим методологічний вплив на свідомість як науковців, так і політиків, які керуються їх доробком. Україна є регіональним лідером, вона розташована у самому серці Європи, і будь-які намагання звузити її інтереси суто до розв'язання внутрішніх проблем с намаганнями посунути Україну з геополітичної мани світу, відвести їй роль держави з великою кількістю вирішених внутрішніх проблем, тим самим фактично позбавивши її навіть теоретичних можливостей щодо участі у серйозних міжнародних проектах.

Цього не буде:

- 1) Україна буде сильною і заможною;
- 2) Україна братиме активну участь у міжнародному житті;
- 3) Україна формуватиме політику безпеки Європи;
- 4) України рішучо відстоюватиме інтереси власних громадян та юридичних осіб за кордоном.

4. Пріоритетні напрями забезпечення геополітичної безпеки

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про національну безпеку України» до основних напрямів державної політики національної безпеки у зовнішньополітичній та внутрішньополітичній сферах належать: у зовнішньополітичній сфері:

- створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України;
- запобігання втручанню у внутрішні справи України та відвернення посягань на її державний суверенітет і територіальну цілісність з боку інших держав;
- забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській та регіональних системах колективної безпеки, набуття членства у Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу;
- сприяння усуненню конфліктів, насамперед у регіонах, що межують з Україною;
- участь у міжнародній миротворчій діяльності під егідою (Х)Н. ОБСЄ, інших міжнародних організацій у сфері безпеки;

- участь у заходах щодо боротьби з міжнародними організованими злочинними угрупованнями та міжнародним тероризмом, протидія поширенню ядерної та іншої зброї масового ураження і за* собі в її доставки;

- адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу;

у внутрішньополітичній сфері:

- забезпечення неухильного дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист конституційного устрою, вдосконалення системи політичної влади з метою зміцнення демократії, духовних і моральних підвалив суспільства;

- підвищення ефективності функціонування політичних інститутів влади;

- створення дійових, у тому числі судових механізмів захисту конституційних прав людини и основних свобод;

- забезпечення політичної стабільності, громадянського миру та взаєморозуміння в суспільстві, запобігання проявів екстремізму;

- забезпечення прозорості в діяльності державних органів, прийнятті управлінських рішень, інформованості населення, зміцнення на цій основі його довіри до владних інститутів;

- створення повноцінного, ефективно діючого місцевого і регіонального самоврядування;

- формування і вдосконалення політико-правових, соціально економічних та духовно-культурних засад етнопатристичної стабільності, відпрацювання ефективних механізмів узгодження інтересів етнічних спільнот та розв'язання міжнаціональних суперечностей;

- забезпечення міжконфесійної стабільності та запобігання конфліктним загостренням на релігійній основі, недопущення протистояння різних церков, у тому числі щодо) щодо сфер впливу на території України;

Окрім згаданих напрямів забезпечення національної безпеки, у даному контексті доцільно розглядати і пріоритетні напрями завдання Міністерства закордонних справ України, як основного суб'єкта забезпечення національної безпеки у геополітичній сфері.

До основних завдань МЗС, котрі розкривають зміст пріоритетних напрямів, належать:

- формування нового іміджу України у світі, активної зовнішньої гуманітарної політики;

- посилення уваги до забезпечення безпеки українців за кордоном;

- впровадження вжиття механізмів гармонійного співіснування як національних інтересів особи, суспільства і держави, так і українських національних інтересів з інтересами європейського співтовариства;

- організація припливу іноземних інвестицій, реалізація крупних економічних проектів, що позитивно впливають на реалізацію національних економічних інтересів України;

- забезпечення безпеки особи через здійснення управління як внутрішніми, так і зовнішніми загрозами;
- закріплення загальнолюдських цінностей демократії, прав людини, верховенства права, свободи ЗМІ у власній країні;
- оновлення МЗС з метою оптимізації його діяльності відповідно до кращих європейських зразків в галузі безпеки;
- осмислене реформування мережі дипломатичних установ, з метою найефективнішого забезпечення безпеки громадян України за кордоном;
- реформування системи управління геополітичною безпекою через механізм покращання механізму зворотного зв'язку з українською дипломатією, яка знатиме реальні потреби суспільства і заохочуватиме міжрегіональні ділові і людські контакти з іноземними партнерами в галузі безпеки;
- організація функціонування Громадської Ради при МЗС з метою ефективного використання корисних ініціатив в галузі реалізації політики національної безпеки;
- організація встановлення безперешкодного контакту зі своїм посольством чи консульством з метою вчасно отримання належного захисту, підтримки і допомоги;
- забезпечення внутрішньої безпеки МЗС через притягнення до відповідальності тих працівників дипломатичної служби, хто дискредитує себе хабарництвом, некомпетентністю і нешанобливим ставленням до співвітчизників;
- допомога в реалізації інтересів українським трудящим-мігрантам через створення оперативних центрів надання допомоги;
- удосконалення системи відбору на дипломатичну службу;
- проведення політики національної безпеки, котра є відлунням потреб, інтересів і цінностей українського громадянина;
- зміна за кордоном образу українців;
- лібералізація для українців режиму перетину кордонів;
- забезпечення внутрішньої безпеки через створення Спільного рєадмісійного простору ЄС-УкраїнаРФ. Це означає укладання угод про прийом-передачу незаконних мігрантів, що має ефективно протидіяти нелегальній міграції в Україну й безпековим загрозам, стати важливим фактором регіональної стабільності;
- входження України до безпекового простору Європи через приєднання України до Європейської Угоди про молодіжну картку, Угоди про Центр європейських мов та до Болонського процесу. Активний молодіжний обмін – шлях до входження України до європейського освітнього, наукового простору і безпекового простору;
- максимальне спрощення процедур прикордонного контролю для подорожуючих і перевізників;
- завершення процесів правового оформлення державного кордону по всьому його периметру;

- широке залучення міжнародної фінансової і технічної допомоги для розбудови відповідної прикордонної інфраструктури;
- впровадження демократичних цінностей і стандартів при реалізації політики національної безпеки;
- активна політико-дипломатична робота, спрямована на забезпечення досягнення конкретних, поетапних результатів у переговорному процесі з ЄС. Поточними індикаторами поступу цієї роботи має стати втілення таких цілей, як набуття Україною статусу держави з ринковою економікою, завершення переговорів про вступ України до СОТ і початок роботи над створенням зони вільної торгівлі між Україною і ЄС;
- встановлення якісно нових, динамічних і взаємовигідних відносин з Брюсселем, Лондоном, Парижем, Берліном, Римом і всіма європейськими столицями, зацікавленими у зміцненні загальноєвропейського безпекового простору;
- залучення експертної і фінансової допомоги з боку ЄС задля впровадження європейських стандартів в українське законодавство;
- політико-дипломатичне забезпечення співпраці України і ЄС у безпековій сфері, включно з миротворчою активністю і врегулюванням досі нерегульованих конфліктів в нашому регіоні;
- системна робота як на політичному рівні, так і на рівні безпеки з розвитку тісного співробітництва держави з Північноатлантичним Альянсом;
- сприяння приходу іноземного капіталу в Україну;
- системна підтримка розвитку та зміцненню національного виробничого потенціалу шляхом забезпечення позитивного іміджу та інвестиційної привабливості України;
- організація спеціалізованих міжнародних конференцій з питань реалізації політики європейської безпеки;
- просування вітчизняних ноу-хау і послуг на нові ринки збуту, насамперед у сферах авіа- та суднобудування, космічних досліджень, інформатики;
- диверсифікація шляхів і джерел надходження енергоносіїв в Україну;
- подолання нинішньої відірваності української інтелектуальної та творчої еліти від основних мереж і каналів міжнародного спілкування, сучасних цивілізаційних процесів.

ТЕМА 7. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

План.

- 1. Поняття та зміст екологічної безпеки держави.**
- 2. Основні риси та критерії екологічної безпеки.**
- 3. Поняття та види загроз національній безпеці в екологічній сфері.**
- 4. Напрями забезпечення національної безпеки в екологічній сфері.**

1. Поняття та зміст екологічної безпеки держави

Екологічна безпека – це такий стан навколишнього середовища, коли гарантується запобігання погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людини.

Екологічна безпека – складова національної безпеки, процес управління системою національної безпеки, за якого державними і недержавними інституціями забезпечується екологічна рівновага і гарантується захист середовища проживання населення країни і біосфери в цілому, атмосфери, гідросфери, літосфери і космосфери, видового складу тваринного і рослинного світу, природних ресурсів, збереження здоров'я і життєдіяльності людей і виключаються віддалені наслідки цього впливу для теперішнього і майбутніх поколінь.

Це сукупність дій, станів і процесів, прямо або що побічно не приводять до життєво важливим втрат (або погрозам таких втрат), що наноситься природному середовищу, окремим людям і людству; комплекс станів, явищ і дій, що забезпечує екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове (може без серйозних втрат адаптуватися) людство.

Екологічна безпека визначається по відношенню до територій держави, регіону, адміністративних областей і районів, населених пунктів (міст і сіл) або до народногосподарських об'єктів – нафтогазопромислових районів, промвузлів, заводів, фабрик і інших об'єктів промисловості, транспорту, енергетики, хімії, гірництва, зв'язку тощо.

Об'єктами екологічної безпеки є все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки: духовні потреби, цінності та інтереси особи, суспільства і держави, природні ресурси та довкілля як матеріальної основи державного та суспільного розвитку.

Суб'єктами екологічної безпеки є індивідуум, суспільство, біосфера, держава.

Безпека в природокористуванні – процес управління загрозами та небезпеками, за якого забезпечується мінімальний вплив несприятливих умов природи та технологічних процесів її опанування на здоров'я людей. Безпека в природокористуванні розглядається в межах усіх форм галузевого природокористування та в області прямого й опосередкованого впливу на людину (глобально, регіонально і локально).

Екологічна політика – це науковий напрямок, що вивчає взаємозв'язки між процесами техногенної зміни природного середовища і політичними процесами в житті суспільства як в регіональному, так і в глобальному вимірі. Екологічна політика являє собою теоретичну систему політичних, економічних, юридичних та інших заходів, спрямованих на врегулювання стану навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів на будь-якій території або світу загалом (глобальна політика).

Навколишнє середовище – це комплекс усіх об'єктів, явищ і процесів, зовнішніх стосовно даного організму, популяції або сукупності організмів. Взаємодія всередині комплексу здійснюється через круговорот речовин.

Таким чином, навколишнє середовище включає речовини і організми біоти, з якими взаємодіє даний організм, а також популяція і сукупність організмів. Навколишнє середовище характеризується передусім за все концентраціями хімічних сполук, які споживають живі організми. З навколишнім середовищем взаємодіє зовнішнє середовище, тобто те середовище, в якому живі організми не функціонують. Проте, регулюючи потоки речовин в навколишньому середовищі, біота впливає і на концентрації біогенів у навколишньому середовищі.

Природне середовище – мало змінена дією антропогенного чинника сукупність природних умов існування людського суспільства, тваринних, рослинних та інших організмів, які, проте, постійно зазнають прямого чи опосередкованого впливу людства, з яким пов'язана господарською діяльністю. Природне середовище є джерелом найважливіших природних ресурсів, таких, як біопродуктивні ґрунти, вода, мінерали, носії тепла (нафта, газ, вугілля, уран, торф), які забезпечують існування та розвиток біосфери.

Поняття «навколишнє середовище» і «природне середовище» не збігаються за обсягом. Навколишнє середовище включає соціальне середовище, а з поняття «природне середовище» вилучається частина біосфери, яка корінним чином перетворена людиною на об'єкти господарської діяльності (будинки, дороги, механізми, рілля та інші господарські угіддя, промислові відходи, зелені насадження тощо), тобто належать до техносфери.

Біосфера – нижня частина атмосфери, вся гідросфера і верхня частина літосфери Землі, які заселені живими організмами, «область існування живої речовини»; оболонка Землі, в якій сукупна діяльність живих організмів виявляє себе як геохімічний фактор планетарного масштабу. Біосфера – найбільша (глобальна) екосистема Землі – область системної взаємодії живої та неживої речовини на планеті.

Техносфера – частина біосфери, докорінно перетворена людьми за допомогою прямого або опосередкованого впливу технічних і техногенних об'єктів (будинки, дороги, механізми, підприємства тощо) з метою найповнішої відповідності соціально-економічним (але не екологічним) потребам людства.

Екологічна загроза – це природне чи техногенне явище з прогнозованими, але неконтрольованими небажаними подіями, що можуть у певний момент часу в межах даної території завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити матеріальні збитки, руйнувати довкілля.

Таким чином, термін «загроза» відображає можливість виникнення деяких умов технічного, природного, соціально-політичного або воєнного характеру, при наявності яких можуть наступити несприятливі події та процеси (наприклад, техногенні катастрофи на промислових підприємствах або стихійні лиха, економічні або соціальні кризи тощо).

Джерело загроз – розмаїття внутрішніх і зовнішніх суперечностей суспільного розвитку в країні і на міжнародній арені та різних сферах

людської життєдіяльності як постійно еволюціонуючий процес. Це одночасно й головний висхідний критерій для виділення із усієї суми суспільних відносин і притаманних їм суперечностей саме тих, які формують систему суспільних відносин в сфері безпеки.

Аварія – небезпечна подія техногенного, природного чи антропогенного характеру, яка спричинила загибель людей чи створює на об'єкті або території загрозу життю та здоров'ю людей і призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає шкоди довкіллю.

Катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких, трагічних наслідків.

Стихійне лихо – небезпечні природні процеси та явища, які за своїми масштабами відхиляються від вузького діапазону нормального функціонування навколишнього середовища, створених людиною пристроїв, споруд, технологій та самої людини; руйнівне природне і/або природно-антропогенне явище або процес, що може спричинити або спричинив загрозу життю та здоров'ю людей, руйнування або знищення матеріальних цінностей та окремих елементів природного середовища. Це можуть бути як короткотривалі процеси, наприклад, тайфуни, смерчі, зсуви, лавини, землетруси, виверження вулканів, цунамі тощо, так і довготривалі – засухи, масове розмноження шкідників, повені, снігові замети. Поняття набуває соціально-економічного змісту, оскільки стихійні лиха виникають переважно у місцях активної господарської діяльності людини. У міру зростання населення і розвитку господарства зростає як частота їх появи, так і обсяг збитків, завданих стихійними лихами, і кількість жертв.

Стихійні лиха можуть призвести до необхідності надання окремим територіям термінової загальнодержавної допомоги та оголошення Президентом України надзвичайного стану.

Уражаючі фактори загроз – складова будь-якого небезпечного процесу або явища, наявність якої спричинена джерелом загрози; характеризується фізичними, хімічними і біологічними параметрами. Уражаючі фактори поділяються на 4 види: природні, техногенні, соціально-політичні та військові

2. Основні риси та критерії екологічної безпеки

Екологічна безпека – гарантія проживання в екологічно чистому та сприятливому для життєдіяльності середовищі.

- 1) екологічна безпека передбачає розумне задоволення екопотреб будь-якої людини та суспільства загалом у всіх виявах життєдіяльності.
- 2) екологічна безпека – органічна складова національної безпеки, рівень її забезпечення корелює із рівнем забезпечення національної безпеки.
- 3) забезпечення екологічної безпеки – амбівалентний процес, оскільки при його здійсненні мають враховуватися одночасно як інтереси суб'єкта, так і об'єкта.

- 4) екологічна безпека – є неподільною. екобезпека є обов'язковою умовою існування будь-якої нації. жодна нація не має привілею щодо забезпечення екобезпеки на власну користь та на шкоду іншим націям.
- 5) екологічна безпека – системний методологічний інструментарій, що ґрунтується на фундаментальних еколого-соціальних та біосферних закономірностях, які мають комплексний характер і тісно пов'язані з різними сферами суспільного життя.
- 6) забезпечення екологічної безпеки – процес реалізації проголошених у концепції національної безпеки і конкретизованих у доктрині екологічної безпеки положень, які мають ґрунтуватися на екогуманістичних та екобезпекових принципах.

До групи основних критеріїв безпеки відносять:

- індивідуальні (медичні або санітарно-гігієнічні) – покликані обмежувати вплив негативних факторів на людину. За основу кількісного виміру впливу на індивідуум беруться показники індивідуального довічного або річного ризику;
- генетичні – покликані зберігати генофонд і обмежувати зростання частоти генетичних хвороб у першому і/або наступних поколіннях. Генетичні критерії безпеки є частиною індивідуальних, але з огляду на їхню особливу важливість виокремлюються в особливу групу;
- соціальні – покликані обмежувати дію небезпечного фактора на групи індивідуумів. Потреба впровадження цього критерію була усвідомлена лише після виникнення низки значних аварій;
- психологічні – відображають ступінь сприйняття/несприйняття суспільством або групою індивідуумів рівня техногенного або природно-техногенного ризику;
- економічні – покликані забезпечувати сталий довготривалий економічний розвиток. Кількісним критерієм безпеки є величина економічного збитку при великих катастрофах (природних або техногенних), який призводить до дестабілізації економічної системи;
- технічні – покликані обмежувати виникнення аварій і катастроф (наприклад, жорстке обмеження верхнього рівня ймовірності тяжкої аварії або обмеження на гранично припустиму кількість шкідливих і екологічно небезпечних речовин, що використовуються в технологічному процесі);
- біологічні – покликані зберігати біорозмаїття видів (наприклад, у Нідерландах не допускається зменшення видового розмаїття понад 5 %). Іншим критерієм, який пропонується до використання, є обмеження на відносне зменшення кількості осіб, чутливих до фактору впливу;
- екологічні – покликані обмежувати негативний вплив екологічних процесів з метою збереження структурної стійкості екосистем. Одним зі способів впровадження екологічного критерію безпеки є виявлення слабкої ланки даної екосистеми;
- ландшафтні і географічні – критерії, що обмежують негативний екологічний вплив на водозбірні басейни, ґрунти та інші географічні

елементи; крім того, в просторі кліматичних параметрів виділяють заборонені та прийнятні області;

- ресурсні – покликані обмежувати і регулювати інтенсивність використання відновлюваних і невідновлюваних природних ресурсів;
- політико інформаційні – передбачають інформованість та участь населення в процесі ухвалення рішень щодо потенційно небезпечних технологій, доступ до будь-якої інформації щодо цих технологій;
- моральні й правові покликані формувати нові моральні категорії і цінності, пов'язані з розумінням необхідності подальшого існування цивілізації.

3. Поняття та види загроз національній безпеці в екологічній сфері

Загрози негативного впливу навколишнього середовища на людину існували завжди. І за умов нинішнього існування як українського суспільства, так і світової спільноти загрози національній безпеці саме в екологічній сфері набувають неабиякого значення. Більш того, складна демографічна ситуація в світі дедалі ускладнює питання щодо вірного використання як невідновлювальних природних ресурсів, так і взагалі ставлення до природних багатств окремих країн.

Разом з цим останнім часом можна констатувати наявність екологічних війн, які суттєво зменшують шанси тих чи інших націй до репродукування, а у більш загальному аспекті до подальшого виживання та існування. Саме це обумовлює розгляд видової картини загроз національній безпеці України в екологічній сфері, яка, на жаль, є дуже привабливим об'єктом загроз даного класу. Знання і можливість вірного діагностування та класифікації тих чи інших загроз допоможе усвідомлювати алгоритми дій тих держав чи організацій або окремих осіб, які можуть перетворити Україну на екологічну колонію.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» до загроз національним інтересам і національній безпеці в екологічній сфері належать:

- значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів;
- нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи;
- погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води;
- загострення техногенного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на р. Дніпро;
- неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно

необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів;

- неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності;
- небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного тероризму;
- посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій;
- застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

4. Напрями забезпечення національної безпеки в екологічній сфері

До основних напрямів забезпечення національної безпеки в екологічній сфері відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» належать:

- здійснення комплексу заходів, які гарантують екологічну безпеку ядерних об'єктів і надійний радіаційний захист населення та довкілля, зведення до мінімуму впливу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;
- впровадження у виробництво сучасних, екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, підвищення ефективності використання природних ресурсів, розвиток технологій переробки та утилізації відходів;
- поліпшення екологічного стану річок України, насамперед басейну р. Дніпро, та якості питної води;
- запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів і поліпшення їх екологічного стану;
- стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;
- недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин, організмів;
- реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки України, розширення її участі у міжнародному співробітництві з цих питань.

Окрім цього, можна виділити також і інші напрями забезпечення національної безпеки в екологічній сфері:

- перехід до екологічно чистих технологій;
- унеможливлення створення на території України «смітника світових відходів», розміщення екологічно небезпечних підприємств;
- унеможливлення створення екологічної колонії світу: вивіз у будь-яких формах природних ресурсів з України, захоронення на території країни токсичних і радіоактивних відходів, розміщення або перенесення до країни брудних в екологічному відношенні галузей промисловості, а також застарілих технологій, експорт анти-екологічної продукції, яка становить собою безпосередню загрозу здоров'ю і життю людей, а також природному

середовищу життя;

- здійснення державного управління розподілом природних багатств в державі відповідних до національних інтересів, а не в угоду інтересам конкретних осіб, недопущення втручання у даний процес зовні;
- участь у перерозподілі багатств на планеті;
- концептуальна неприйнятність концепції «золотого мільярду»;
- оптимізація системи моніторингу надзвичайних ситуацій техногенного, природного, соціально-політичного та воєнного характеру;
- активна участь у міжнародній миротворчій діяльності з метою недопущення ескалації екологічних конфліктів та мінімізації дії їх негативних наслідків на Україну;
- участь України із використанням власного потенціалу космічної держави у дослідних проєктах щодо захисту Землі від астероїдів та інших космічних тіл;
- створення екологічно безпечних ракетно-космічних комплексів;
- моделювання нових екологічних захворювань та наукове розроблення засобів та методів їх попередження та лікування;
- наукове розроблення проблеми існування гепатогенних зон та їх впливу на особу;
- мінімізація впливу глобальних екологічних проблем на рівень екологічної безпеки України;
- оптимізація процесів проведення державної екологічної експертизи, паспортизації земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Аналітична доповідь «Реформа сектору безпеки в чорноморських державах (Азербайджан, Болгарія, Вірменія, Грузія, Молдова, Румунія, Туреччина): досвід для України» (у співавторстві). Одеса, 2011. URL: <http://od.niss.gov.ua/articles/477/>
2. Аналітична доповідь «Україна в системі міжнародних заходів щодо придністровського врегулювання: пріоритети та інструменти» (у співавторстві) Одеса, 2011. URL: <http://od.niss.gov.ua/articles/474/>
3. Бжезинський З. Україна у геостратегічному контексті. К., 2006. 102 с.
4. Бодрук О. Воєнно-політичні аспекти забезпечення безпеки. Стратегічна панорама. 2002. № 2. С. 65-74.
5. Бодрук О. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. К. : НППМБ, 2001. 299 с.
6. Воєнна безпека України на межі тисячоліть. К.: Стилос, 2002. 394 с.
7. Глобалізація і безпека розвитку / [О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко, М. О. Гончаренко, В. А. Зленко та ін.] / Під. ред. О. Г. Білоруса. К. : Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, Київ. нац. екон. ун-т., 2001. 734 с.

8. Горбулін В. П. Шляхи зміцнення національної безпеки України. Стратегічна панорама. 2010. № 1 (38). С. 6-16.
9. Євроатлантична інтеграція України: глобальний та регіональний виміри / Коваль І.М., Глебов С.В., Дубовик В.А. та ін. Одеса: «Астропринт», 2008. 142 с.
10. Коваль І. М. Модернізація системи безпеки в сучасній Європі (міжнародно-правовий аспект). Дослідження світової політики : зб. наук. праць. Київ, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. 2000. Вип. 13. С. 47-52.
11. Литвиненко О. Європейська безпека і Україна: можливий шлях послабити виклики і загрози. International Review. 2009. № 3. С. 31-39.
12. Малиновська О. Нові виклики національній та регіональній безпеці: тероризм, організована злочинність, нелегальна міграція. Нова безпека. 2003. № 2. С. 53-62.
13. Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: Матеріали «круглого столу» / [За заг. ред. О. В. Литвиненка]. К. : НІСД, 2011. 64 с.
14. Незалежність України в глобалізованому світі: вектори ХХІ століття : зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Київ, 22 серп. 2011 р.) : до 20-річчя незалежності України. упоряд. Я.А. Жаліло, М.О. Янішевський. К.: НІСД, 2011. С. 141-184.
15. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України. Центр досліджень армії, конверсії та розброєння. К., 2012. 820 с.
16. Перепелиця Г. М. Парадигма нової системи європейської безпеки. International Review. 2009. № 3. С. 40-52.
17. Пирожков С.І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 100-108.
18. Стародуб Т. С. Підходи до визначення «регіональна безпека». Стратегічна панорама. № 3. 2006. С. 54-59.
19. Трансформація національних концепцій безпеки як відповідь на нові глобальні та регіональні виклики і загрози: досвід України та НАТО : зб. міжнар. конф. / упоряди. В.Ю. Цюкало, М.О. Паламарчук, В.О. Семененко; за аг. ред. К.А. Кононенка. К.: НІСД, 2012. 80 с.
20. Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин : підручник / В.А. Манжола, В.Ю. Константинов, С.В. Андрущенко та ін.; за ред. Л.В. Губерського. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 512 с.
21. Україна на шляху до НАТО: через радикальні реформи до набуття членства. За заг. ред. Г.М. Перепелиці. К.: ВД «Стилос», 2004. 400 с.
22. Україна-НАТО: сучасний стан відносин та перспективи розвитку. Національний інститут проблем міжнародної безпеки. К.: ПЦ «Фоліант», 2008. 352 с.

23. Федуняк С.Г. Європейські виміри безпеки на пострадянському просторі. Формування інтегрованої безпеки Заходу і Нових незалежних держав. Чернівці: Рута, 2005. 336 с.
24. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структур: монографія. К.: Варта, 2005. 544 с.

Допоміжна:

25. Белов О. Сектор безпеки в Україні: становлення і розвиток системи стратегічного управління / О. Белов, О. Литвиненко // Альманах урядування в секторі безпеки України / [Відп. ред. М. Маїгре, Ф. Флурі]. Женева-Київ : Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, 2010. С. 70-78.
26. Богданович В.Ю. Воєнна безпека України: методологія дослідження та шляхи забезпечення. К., 2003. 322 с.
27. Бодрук О. Силкові методи кризового реагування (Гуманітарний інтервенціоналізм). Стратегічна панорама. 2005. № 1. С. 119-129.
28. Воротнюк М. О. Стан і перспективи військово-технічної співпраці між Україною і Туреччиною. Стратегічні пріоритети. 2009. № 2 (11). С. 40-46.
29. Воротнюк М. О. Людська безпека як імператив сучасної епохи: переніс фокусу з держави на людину. К. : Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2010. 16 с.
30. Манжола В. Проект будівництва Великої Європи, або міжнародні імперативи зовнішньої політики України. Зовнішні справи. 2009. № 2. – С. 9.
31. Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози. К.: Центр вільної преси, 2006. 440 с.
32. Перепелиця Г.М. Конфлікти в посткомуністичній Європі: монографія. К.: НІ СД, 2003. 432 с.
33. Стародуб Т. С. Вплив змін безпекового середовища у Чорномор'ї на процеси становлення нової системи регіональної безпеки. К.: Фонд ім. Фрідріха Еберта. 16 с.
34. Україна – Туреччина: безпека та співробітництво в Чорноморському регіоні : матеріали міжнар. конф., Київ, 10-11 квітня 2000 р. / Фонд Ф. Еберта; За ред. Андрійка В.І., Перепелиці Г.М. К., 2000. 184 с.
35. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. А.І. Кудряченка. К.: Фенікс, 2009. 480 с.
36. Федуняк С. Г. Неофункціональні та нормативні підходи у політиці ЄС і НАТО щодо інтеграції України до євроатлантичного простору. Актуальні проблеми міжнародних відносин : зб. наук. праць. К. : Київський національний університет імені Тараса Шевченка Інститут міжнародних відносин, 2004. Випуск 45. Частина II (у двох частинах). С. 76-83.

37. Федуняк С. Г. Феномен «сірої зони» в Європі і на пострадянському просторі після завершення «холодної війни». Стратегічна панорама. 2004. № 3. С. 73-76.
38. Чекаленко Л.Д. Правовий захист кордонів України як проблема національної безпеки (україно-румунський кордон). Стратегічна панорама. 2003. № 1. С. 118-124.
39. Чекаленко-Васильєва Л. Влияние регионализма на формирование внешней политики Украины. URL://<http://pubs.carnegie.ru/CRS/publi/etni-2/chekalenkovas.htm>
40. Шевцов А. І., Земляний М.Г., Дорошевич А. З. Ядерна безпека в Україні та євроінтеграційні процеси. Стратегічна панорама. 2004. № 4. С. 98-110.
41. Яворська Г.М. Концептуальні засади боротьби з міжнародним тероризмом: специфіка “європейського бачення”. Стратегічна панорама. 2004. № 3. С. 35-48.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <http://portal.rada.gov.ua/>.
2. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/>.
3. Офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України. URL: <http://www.ombudsman.kiev.ua>.
4. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <http://www.president.gov.ua/>.
5. Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України. URL: <http://www.rainbow.gov.ua>.